

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота

На тему:

**«ЖІНОЦТВО В УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАННЯХ ЕПОХИ
ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ»**

Студентка 4 курсу, групи ІА-41

Спеціальність 032 Історія та Археологія

Семянчук Тетяна Андріївна

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Довган Юрій Любомирович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

Івано-Франківськ – 2025 р

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Жінки підстаршини доби Центральної Ради, Гетьманату і Директорії	
1.1. Медики і техніки.....	7
1.2. Харитина Пекарчук (Тіна Ізбицька): життєвий шлях.....	13
Розділ 2. Жіноцтво Західної України	
2.1. Українські січові стрільці і жінки в УГА.....	25
2.2. Жінки «Карпатської Січі».....	39
Розділ 3. Жіноцтво націоналістичного підпілля і еміграції	
3.1. Жінки УВО–ОУН.....	46
3.2. Дівчата екзильного уряду УНР.....	54
3.3. Кохані і супутниці очільників.....	60
3.4. Українські ренегатки.....	67
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	75
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність теми: У сучасному контексті переосмислення національної історії та утвердження гендерної рівності особливої значущості набуває дослідження участі жінок у збройних формуваннях доби українських визвольних змагань 1917–1939 років. Тривалий час жіночий досвід залишався на периферії історичної науки, зведений здебільшого до побутової чи допоміжної ролі. Проте новітні підходи до історіописання відкривають потребу в ґрунтовному аналізі жіночої присутності у національно-визвольних процесах, зокрема в арміях УНР, ЗУНР, Карпатської Січі, в структурах ОУН та підпіллі.

Жінки були не лише медичками, зв'язковими, пропагандистками чи розвідницями, а й бойовими учасницями, організаторками, символами ідеологічної боротьби. Вивчення їхньої діяльності дозволяє глибше зрозуміти не лише соціальну мобілізацію періоду 1917–1939 рр., а й трансформацію традиційних уявлень про місце жінки в національному русі, а також політичну суб'єктність українок у добу масових збройних конфліктів і революцій.

Об'єктом дослідження: є жіноцтво як складова українських збройних та ідеологічних формувань у період перших визвольних змагань 1917–1939 років.

Предметом дослідження: є форми, масштаби та зміст участі жінок у визвольному русі, їхні функції у військових та підпільних організаціях, а також феномен «українських ренегаток» як прояви ускладненої моральної дилеми, зумовленої реаліями тоталітарного та окупаційного насильства.

Метою дослідження: є всебічне вивчення участі українок у збройних формуваннях періоду 1917–1939 років, визначення їхнього внеску у визвольну боротьбу, з'ясування соціально-політичних, культурних і моральних аспектів цієї участі, зокрема в контексті явищ зради, подвійної лояльності й примусової співпраці.

Відповідно до мети визначено такі основні завдання:

1. Проаналізувати участь жінок у військових формуваннях доби Центральної Ради, Гетьманату та Директорії.

2. Дослідити роль українок у збройних структурах Західної України — УСС, УГА та Карпатської Січі.

3. Оцінити характер і функції жінок у націоналістичному підпіллі та серед еміграційних структур.

4. Розглянути біографії окремих жінок-ренегаток та виявити типологію жіночої зради у визвольному русі.

5. Визначити соціально-психологічні та ідеологічні чинники, що впливали на вибір жінок у критичних історичних обставинах.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку визвольних змагань 1917 року до завершення організованої діяльності збройних формувань Карпатської України у 1939 році. Нижня межа - 1917 рік, який ознаменував початок Української революції, створення Центральної Ради та формування перших українських збройних сил (зокрема, Армії УНР), у складі яких жінки вперше на інституційному рівні брали участь у визвольній боротьбі. Верхня межа - 1939 рік, рік проголошення та поразки Карпатської України, останньої на той час спроби реалізації української державності зі своєю армією, до складу якої також входили жінки. Цей рік символічно завершує період «перших визвольних змагань», після чого український визвольний рух перейшов у підпільну та еміграційну фазу в умовах Другої світової війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють території, на яких діяли українські військові формування — Центральна, Східна та Західна Україна, Закарпаття, а також простір української політичної еміграції.

Методологічну основу дипломної роботи складають загальні наукові принципи історичного пізнання, зокрема принципи історизму, об'єктивності, всебічності та достовірності у висвітленні досліджуваних подій і процесів. У роботі дотримано вимог до критичного аналізу джерел і уникнення оцінкових суджень, що не ґрунтуються на емпіричних доказах.

Науковою новизною дипломної роботи є спроба комплексно проаналізувати та систематизувати історичні й історіографічні матеріали, пов'язані з участю жінок у визвольному русі в період 1917–1939 рр., з

урахуванням не лише їхньої службової ролі, але й психологічного, ідеологічного та етичного виміру. Уперше запропоновано підхід до аналізу жіночого ренегатства як багатогранного явища — не лише морально-девіантного, а як інструменталізованого, часто вимушеного вибору в умовах тоталітарного тиску.

Стан наукової розробки: Питання участі жінок у визвольному русі України першої половини XX століття, зокрема в лавах УСС, УНР, ЗУНР, ОУН та УПА, знайшло відображення в численних історичних, біографічних, публіцистичних та науково-популярних дослідженнях. Дослідники поступово відновлюють імена жінок-учасниць національно-визвольної боротьби, їхній внесок у збройну, розвідувальну, культурну, просвітницьку та медичну діяльність.

Серед фундаментальних праць варто відзначити роботи О. Кісь, яка досліджує гендерний вимір участі жінок у визвольному русі, їхній досвід у підпіллі, трансформації традиційної жіночої ролі в умовах війни та окупації [36–38]. Ґрунтовну біоісторіографічну базу подає Н. Капустинський у дослідженні участі жінок у визвольному русі 1920–1950-х рр. [35].

Дослідження О. Бежук зосереджені на ролі жінок у легіоні УСС та розвідувальній діяльності УВО, зокрема Ольги Басараб, а також її участі у дипломатичних місіях ЗУНР та УНР [16–19]. Біографічні й спогадові джерела, такі як праці Х. Пекарчук, М. Савчин, Г. Коханської, М. Лабуньки, О. Середи та ін., дозволяють реконструювати персональні історії учасниць визвольної боротьби [6, 9–11, 49].

Аспекти культурної, ідеологічної та пропагандистської діяльності українських жінок у визвольних змаганнях викликають все більший науковий інтерес, про що свідчать численні дослідження, присвячені цій темі. Зокрема, у працях Р. Голика розглядаються питання участі жінок в ОУН та УПА як ідеологічних діячок, публіцисток, редакторок та організаторок мереж культурного спротиву, що відігравали важливу роль у формуванні національної ідентичності. В. Габор акцентує увагу на культурно-просвітницьких ініціативах

жінок, які сприяли поширенню національної свідомості серед населення, зокрема через жіночі гуртки, підпільні школи та видавничу діяльність. О. Двойнінова досліджує гендерний вимір ідеологічної боротьби, розкриваючи, як образ жінки формувався в українській визвольній традиції та використовувався в пропагандистських цілях. У свою чергу, О. Наumenко аналізує внесок українських жінок у поширення визвольної ідеї через участь у пресі, підпільній літературі та мистецтві, що стало невід'ємною частиною ширшого ідеологічного фронту.

Таким чином, тематичне поле праць зазначених авторів дозволяє окреслити комплексний підхід до вивчення ролі жінок у національно-визвольному русі, акцентуючи не лише на їхній участі в збройному спротиві, а й на важливості культурної та ідеологічної боротьби як рівноправного фронту визвольних змагань.[29–31, 44].

Окреме місце займають науково-популярні та енциклопедичні видання, як-от праці В. В'ятровича, І. Срібняка, В. Бузала, що узагальнюють знання про національно-визвольну боротьбу та роль жінок у ній [22–23, 50–51].

Архівні джерела, зокрема документи спецслужб УНР [1], періодична преса (газети «Свобода», «Діло», «Наше життя») [60–68], а також усноісторичні проекти на кшталт збірника «Долаючи тишу» [12] і сучасні публікації в електронних ЗМІ [69–77] суттєво розширюють емпіричну базу дослідження.

Таким чином, наукова розробка теми вже має значну джерельну базу й певний ступінь опрацьованості, однак потребує подальшого дослідження з акцентом на комплексне осмислення жіночого досвіду в контексті історії визвольного руху України.

Структура бакалаврської роботи складають: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і літератури (79 позицій), додатки

Розділ I

Жінки підстаршини доби Центральної Ради, Гетьманату і Директорії

1.1. Медики і техніки

Участь жінок-медиків та жінок-техніків у збройних силах доби Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР була одним із яскравих проявів національно-визвольної революції 1917–1921 рр. Попри складні соціальні стереотипи та офіційні обмеження, численні жінки долучалися до військових формувань, виконуючи не тільки традиційні жіночі ролі (сестри-жалібниці, санітарки), а й професійно діючи як медики, техніки, розвідниці, зв'язкові та урядовиці.

Значна кількість жінок брала участь у медичному забезпеченні армії УНР. Так, Христина Скачківська-Сушко була військовим лікарем 6-ї Січової дивізії Армії УНР, отримала освіту в Лозаннському університеті, брала участь у бойових діях, двічі отримувала поранення і контузію, проте після лікування поверталася до активної військової та громадської роботи, (про неї варто згадати більше) [50, с. 15].

Світлана Харченко, студентка медичного факультету Київського університету, стала полковим лікарем у 7-му Синьому полку 3-ї Стрілецької дивізії. Повертаючись до полку зі штабу дивізії в місті Піщанка, де перебував поранений командир полку Олександр Вишнівський (15 серпня 1919 року), вона разом із козаком-супровідником зіткнулася з більшовицьким загonom, який примусив 7-й полк до відступу. Зумівши пострілом із револьвера поранити найближчого червоноармійця, вона намагалася врятуватися втечею, проте марно: кінь був смертельно поранений, і, опинившись беззахисною, вона загинула від жорстоких ударів прикладами [25, с. 5].

Ірина Шмігельська-Климкевич, санітарний шеф загону імені Гонти, брала участь у бойових діях з великою самовідданістю, часто на передовій, що викликало повагу вояків-чоловіків попри опір військового командування, зуміла потрапити на фронт, де організувала польовий шпиталь і згодом була

призначена комендантом санітарів. Її діяльність не обмежувалася тилом - Климкевич постійно перебувала на передовій, беручи участь у понад двадцяти бойових операціях, зокрема під Вінницею, Бердичевом і Києвом. Вона ігнорувала заборони на участь у бойових діях, чим заслужила повагу серед командування та стрільців. Серед найбільш драматичних моментів її служби - епізод під час наступу на Кам'янобрід навесні 1919 р., коли вона намагалася витягти тіла загиблих побратимів з річки, ризикуючи власним життям. У 1920 р. Климкевич потрапила в польський полон, але була звільнена на прохання поранених польських вояків, яким вона надавала допомогу. Восени 1919 р. вона одружилася зі старшиною УГА Михайлом Климкевичем, з яким згодом разом працювала над мемуарними матеріалами про національно-визвольну боротьбу [17, с. 198].

Жінки технічних спеціальностей також відігравали важливу роль у збройних силах УНР. Олександра Палієнко (Крат) була інженером-агрономом, урядовицею в структурах УНР. Леоніла Москвина працювала в Військовому міністерстві УНР. Віра Веденська та Марія Ліницька, інженери за освітою, активно працювали у військових адміністративних структурах [58, с. 16].

Варто зазначити, що у військовій розвідці діяли жінки, які через специфіку роботи залишились переважно анонімними. Студентки та вчительки, які маскувалися під селянок, проникали в тил ворога та підтримували зв'язок між підрозділами, особливо у складні моменти військових протистоянь з більшовиками та поляками.

Жінки-техніки і медики були не тільки спеціалістами в тилу, але й учасницями фронтових подій. Наприклад, Тереза Алмазова, яка служила сестрою-жалібницею у Чорноморському полку, брала участь в антибільшовицькому повстанні на Херсонщині та подальших бойових діях Армії УНР. Як вона згадує у своїх спогадах: «Спочатку революції я співчувала визвольному руху українського народу, скерованого проти окупантів большевиків та взагалі проти росіян, а тому в квітні місяці 1920 року, довідавшись, що Український Чорноморський полк мусить повстати проти

влади большевицької, я вступила в цей полк сестрої жалібницею. Дійсно, цей полк повстав проти большевиків в м. Тирасполі і після ряду боїв з'їдналися на Херсонщині з Української Армії, котра перебувала в «Зімовим поході». Після з'єднання я вступила до окремого кінно-горного артилерійського дивізіону полк. Алмазова, в котром перебувала до відходу нашої Армії за Збруч. 12 квітня 1923 року в церкві «Святого Спаса» (церква Окремого кінного-горного дивізіону) в м. Кракові я була одружена з Алмазовим Олексієм, б. генер.-хорунжим Української Армії, нині студентом української Академії в Подєбрадах... Не рахуючи себе діячем українським, на що не маю жодного права, але дуже рада з того, що чим могла допомагала українському народові в його визвольній боротьбі, вирішила просити Високий Сенат Української Господарської Академії о прийнятті мене студентом до академії на економічний факультет - від. кооперативний. Тереза Алмазова. 1 листопада 1926 р. м. Подєбради» [13, с. 34–35].

Діяльність жінок медичних та технічних спеціальностей у добу Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР відображає не тільки їхній високий професійний рівень, але й глибоку патріотичну самовідданість. Їхній внесок у національно-визвольну боротьбу українського народу був значним, і він потребує подальших досліджень для формування повного історичного наративу про роль жінок у становленні української державності початку ХХ століття.

Окремо хочемо виділити постать Христини Сушко, медсестри, військової лікарки та активної учасниці визвольного руху, є показовим прикладом самовідданого служіння ідеалам національної незалежності. Її життєвий шлях відображає складні трансформації українського суспільства в умовах воєн, таборів інтернування та еміграції, і є важливим свідченням ролі жінки у формуванні новітньої української ідентичності.

Христина Скачковська народилася 1894 року в Києві. Після закінчення гімназії навчалася на медичному факультеті в Москві, з 1914 року працювала медсестрою на Південно-Західному фронті. У 1916 році вийшла заміж за

полковника князя Довгорукого, з яким мала доньку Світлану. Після народження дитини повернулася до Києва, припинивши військову службу. Улітку 1920 року бойові дії на Правобережній Україні тривали з особливою напругою. Армія Української Народної Республіки, зосереджена в районі Проскурова, протистояла переважаючим силам більшовицької Росії. На початку червня українські війська розпочали контрнаступ, у ході якого підрозділи корпусу Євгена Коновальця звільнили Старокостянтинів і захопили, серед іншого, санітарний потяг. Саме в цей період відбулося знайомство полковника Романа Сушка з медсестрою Христиною, яка перебувала на службі в цьому потязі [44, с. 1].

Невдовзі Христина зазнала особистої трагедії, що стала наслідком драматичних політичних подій: на початку лютого 1918 року Київ був захоплений більшовицькими загонами під командуванням Михайла Муравйова. Відповідно до офіційного наказу, місто було передане на три дні фактично в руки червоноармійців, що призвело до масштабного терору. За різними оцінками, кількість жертв перевищила п'ять тисяч осіб, серед яких був і чоловік Христини. Серед загиблих — митрополит Володимир, міністр освіти Володимир Науменко, численні офіцери та представники інтелігенції. Свідчення очевидців, зокрема колишнього члена Реввійськради Миколи Муравйова, підтверджують факт жорстокості та політично вмотивованих розправ, включно з вбивствами людей за ознакою української мови [44, с. 2].

У 1918–1919 роках Київ переживав періоди стрімких змін влади: після повернення Центральної Ради з підтримкою німецьких військ її невдовзі усунув гетьман Павло Скоропадський, а згодом місто перейшло під контроль Директорії, яку пізніше витіснили більшовицькі сили. У складних соціально-економічних умовах Христина відновила медичну практику у військовому шпиталі, звідки була направлена медсестрою на фронтовий санітарний поїзд, разом із дочкою. Навесні 1919 року, в ході контрнаступу січового корпусу під командуванням Євгена Коновальця, українські війська захопили санітарний потяг біля Старокостянтинова. Саме тоді Христина зустріла полковника Романа

Сушка й погодилася перейти на службу до Армії УНР, де її було призначено лікарем бойової групи. Між нею і командиром невдовзі склалися близькі особисті стосунки, які завершилися шлюбом [50, с. 14].

Подружжя Сушків взяло участь у запеклих боях проти більшовицьких і денікінських військ. Під час одного з них Христина зазнала поранення, але продовжила службу, за що була високо шанована січовиками. Після відступу Армії УНР восени 1919 року родина опинилася в інтернованому таборі Ланцут у Польщі, де Христина, попри поранення, перебувала разом із чоловіком і народила другу доньку - Нелю [50, с. 14].

У межах українсько-польської військової співпраці, спрямованої на визволення України від більшовицької окупації, в таборі Ланцут було сформовано 6-ту Січову дивізію, одну з бригад якої очолив полковник Роман Сушко. У квітні 1920 року дивізія вступила в бойові дії на фронті проти радянських військ. Христина залишилася в таборі разом з дітьми, тоді як її чоловік брав участь у важких боях, зокрема під Замостям, де українські війська зупинили наступ Кінної армії Будьонного. Наприкінці року бригаду Сушка перевели до табору в Александрові Куявському поблизу Торуня, куди він перевіз і родину. Попри складні житлові та побутові умови, моральний дух військових залишався високим. Христина, маючи звання поручника, виконувала обов'язки бригадного лікаря та брала участь у роботі комітету з впорядкування військового цвинтаря. У жовтні 1921 року полковник Сушко знову вирушив на фронт, очоливши бригаду у складі армії генерала Юрка Тютюнника, яка здійснила Другий зимовий похід. Операція завершилася поразкою, під час якої під Базаром було розстріляно 359 полонених українських вояків. Після невдачі залишки армії відступили до Польщі, разом з ними повернувся й тяжко хворий Сушко [53 с, 561].

Протягом 1922-1923 рр. Христина посідала посаду дивізійного лікаря у таборі Щипйорно поблизу Каліша. Водночас брала участь у громадському житті: була засновником і головою правління таборової філії Української спілки військових інвалідів, членом проводу Союзу Українок, знаходила час

для занять на курсах англійської мови. Заслуги Христини Сушко перед Військом УНР дали реєстраційній комісії на чолі з генерал-хорунжим Миколою Янчевським усі підстави клопотатись у 1922 році перед Головним отаманом Військ УНР «про зарахування жінки-лікаря Христини Сушко... на дійсну військову службу в ранзі санітарного поручника зі старшинством... з наданням права на дальнійше підвищення в рангах». Таким чином було підтверджено статус Христини Сушко в Армії УНР як єдиної жінки-старшини [51, с. 124].

Житлові умови табору були вкрай складними для сімейного життя. Сім'я Сушків, разом із двома дітьми та сестрою Христини, мешкала у тісній кімнаті стрілецького бараку, постійно зазнаючи матеріальних труднощів, що негативно впливало на їхні стосунки. У травні 1922 року під час невдалої спроби втечі загинув близький товариш Сушка, після чого виникла підозра щодо причетності полковника, що ще більше ускладнило його становище. Наприкінці того ж року він нелегально виїхав до Чехословаччини, де долучився до Української Військової Організації й навчався у Празькому університеті. Родину вивозив поступово: дочка Світлана прибула 1923 року, Христина з молодшою донькою, лише у 1925-му. Проте тривала розлука призвела до розпаду шлюбу, і Христина, забравши дітей, переїхала до Швейцарії, розпочавши новий етап життя.

Життєвий шлях Христини Сушко є прикладом глибоко особистої участі жінки в національно-визвольній боротьбі українського народу початку ХХ століття. Вона не лише виконувала професійні обов'язки як медик у військових формуваннях УНР, а й долала численні випробування, втрату близьких, табори інтернування, поранення, еміграцію. Її діяльність засвідчує, що жінки були повноцінними учасницями визвольного руху, здатними на жертвність і лідерство в екстремальних умовах. Визнання Христини Сушко як єдиної жінки-старшини в Армії УНР символізує прорив гендерних обмежень того часу й підтверджує її значний внесок у боротьбу за незалежність України.

Жінки-медики та техніки у збройних формуваннях Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР були не лише помічницями в

тилу, але й активними учасницями бойових дій, організаторками, розвідницями, лікарками, інженерками й урядовицями. Попри соціальні упередження та брак офіційного визнання, вони виявили високий рівень фаховості, мужності та відданості ідеї української державності. Особливу роль відіграли такі постаті, як Христина Сушко, Ірина Шмігельська-Климкевич і Світлана Харченко, чії біографії демонструють здатність жінок до самопожертви й лідерства в умовах війни. Їхній досвід є цінним джерелом для подальших досліджень гендерного виміру українських визвольних змагань початку XX століття та національного історичного наративу загалом.

1.2. Харитина Пекарчук (Тіна Ізбицька). Життєвий шлях

Харитина Пекарчук є знаковою постаттю в історії українського національно-визвольного руху доби революційних змагань 1917–1923 рр. Її біографія репрезентує складний процес національної самоідентифікації в умовах поліетнічного Криму, а також втілює активну участь жінки в суспільно-політичному й військовому житті періоду національної боротьби. Вироставши у родині польського походження, Пекарчук зазнала значного впливу українського мовно-культурного середовища, що сприяло формуванню її української ідентичності. У подальшому вона брала безпосередню участь в організації українських культурних осередків у Криму, виконувала обов'язки санітарки у військових частинах Армії УНР, зокрема Запорізької Січі, та була учасницею Першого Зимового походу. Її діяльність, відзначена урядовими нагородами УНР, і сьогодні становить значний інтерес для дослідників гендерної історії, військової медицини та національного руху.

Формування національної ідентичності Харитини Пекарчук відбувалося в складному культурному та етнічному середовищі Криму, що значною мірою вплинуло на її світогляд і самоусвідомлення. У різні періоди життя вона по-різному трактувала своє етнічне походження. У «Власноручному описі життя Українки Харитини Пекарчук» від 7 липня 1924 року вона вказує, що народилася «в Українській родині» [33, с. 127]. Водночас у спогадах, написаних

через сорок років, зазначає: «Я з крові і кости полька. Мій дід Скальський був польським повстанцем, а я – його внучка «гайдамачка» [6, с. 10].

Її мемуарні свідчення також демонструють подвійність національного оточення в дитинстві: «Родина моя була заможна, культурна, людинолюбива, польської національності... Тому одначе, що весь час склад служби був у нашому домі український, то українська мова була нам однаково рідна» [46, с. 12]. У родині Ізбіцьких було троє дочок і син, а важливу роль у вихованні дітей відіграла українська селянка - няня. «Її ми шанували, слухали та любили» - згадувала Пекарчук [46, с. 12].

Процес українізації, як вона сама стверджує, відбувався поступово під впливом оточення та культурного середовища: «Мене українізувала служба і сезоніві робітники в маєтку мого батька, що були переважно з Полтавщини і Київщини. Ще будучи дитиною я страшенно любила, коли співали дівчата та хлопці українських пісень. Я забувала про все, навіть про їжу і цукорки. У старших роках (1915–1916) я не пропускала жодної української вистави, хоча вчацання на вистави нам було в гімназії заборонене. Я перебиралася і крадькома займала місце на «гальор» [6, с. 10].

Значну роль у національному становленні Х. Пекарчук відіграла українська література. Ще під час навчання у гімназії її дядько подарував їй «Кобзар» Т. Шевченка і «навчив його глибший зміст розуміти» [6, с. 13]. Вражена творчістю поета, юна кримчанка навіть наважилася декламувати його вірші перед іншими гімназистами, за що була тимчасово виключена з навчального закладу і отримала догану від його керівництва

Постать Петра Близнюка відіграла ключову роль у формуванні і зміцненні національно-політичних переконань Харитини Пекарчук. У спогадах 1964 року її однополчанин зазначає, що Пекарчук навмисно не розкрила повного імені цієї людини, оскільки той був засуджений більшовиками в Харкові [14, с. 6]. Він характеризує Близнюка як свідомого українця-патріота, який «носив тільки українське вбрання, вишивану сорочку, чумарку та широкі штани, і це п. Харитині дуже подобалось». За його словами, саме завдяки йому

вона «полюбила не тільки українські пісні й українську національну ношу, але й полюбила всім своїм серцем і Батьківщину – Україну» [14, с. 6].

Паралельно із цим формувався інший аспект біографії Пекарчук. Її шлюб із Адріаном Книшенком зазнав руйнівного впливу Першої світової війни. Після мобілізації чоловіка вона повернулася до матері. У 1915 р. Пекарчук вступила на службу до Таврійської губернської земської управи, де працювала до 1918 р. У 1916 р. вона завершила у Сімферополі курси сестер-жалібниць, що згодом стало важливим фактором її участі у національно-визвольній боротьбі [33, с. 135].

Під час Лютневої революції активізувався український національний рух в Криму в 1917 р. створено умови для залучення до нього представників різних соціальних груп, серед яких важливу роль відігравала молодь та жінки. Харитина Пекарчук, натхненна ідеями національного відродження, активно долучилася до культурно-просвітницької роботи, зокрема в рамках товариства «Просвіта», яке було організоване в Сімферополі з ініціативи Петра Близнюка та його дружини, а також низки інших активістів. За її свідченням, діяльність у «Просвіті» супроводжувалася значними труднощами через страх місцевої інтелігенції перед політичними переслідуваннями: «Почалася праця і то не легка, бо інтелігенція у нас, а особливо старшого віку, боялася виявити себе, щоб не дай Боже, москалі не повикидали їх з праці» [43, с. 10].

У цей період Харитина працювала в «Просвіті» у губернському центрі до приходу більшовиків у січні 1918 р. [33, с. 137]. Її діяльність у цій установі є свідченням не лише національного самоусвідомлення, але й активної громадянської позиції, спрямованої на підтримку української культури та мови в умовах російськоцентричної державної політики, що домінувала на півострові до революції

Одним із важливих аспектів українського національного руху в Криму стала тісна співпраця з кримськотатарським національним рухом. Харитина Пекарчук у своїх спогадах виразно підкреслює характер цієї взаємодії, зазначаючи, що «співпраця з татарами була якнайкраща» [6, с. 11]. Її свідчення

підтверджуються навіть джерелами з боку опонентів - зокрема, більшовик В. Єлагін, учасник революційних подій у Криму, зазначав: «... в Криму жоден виступ татар не обходився без їх (українців) хоча б моральної підтримки».

Центром цієї міжетнічної співпраці став губернський центр - Сімферополь, де обидва національні рухи проявляли високу ступінь організованості й взаєморозуміння. Спільна робота в політичних, культурно-освітніх і навіть військових структурах засвідчує прагнення до координації дій заради досягнення національних цілей в умовах політичної трансформації, спричиненої революційними подіями 1917 року.

У 1917 році, після Лютневої революції, в Сімферополі дислокувалися 32-й, 33-й і 34-й запасні піхотні полки, значна частина особового складу яких складалася з українців. У весняні місяці було створено Український військовий клуб імені гетьмана Петра Дорошенка, до керівного складу якого увійшов і майбутній генерал-хорунжий Армії УНР, ініціатор і один з організаторів Першого Зимового походу (грудень 1919 – травень 1920) Юрко Тютюнник.

Наприкінці весни 1917 року розпочалося формування українізованого полку імені Дорошенка шляхом виділення відповідних підрозділів (сотень і батальйонів) зі згаданих трьох запасних полків. Процес започаткували урочистим оголошенням під час масового зібрання української громади Сімферополя, у якому взяла участь і Харитина Пекарчук [46, с. 17]. У другій половині року цей полк забезпечував охорону порядку на стратегічному залізничному напрямку Сімферополь–Олександрівськ (Запоріжжя). У червні 1917 р. Тютюнник залишив Крим, щоб взяти участь у другому Всеукраїнському військовому з'їзді в Києві, де був обраний до складу Української Центральної Ради. Після цього до Криму він уже не повертався.

За спогадами Пекарчук, російське командування, прагнучи позбутися найбільш національно свідомих українських вояків, наказом від 11 (23) липня 1917 р. направило чотири маршові роти на фронт. Цей крок викликав патріотичний підйом серед молоді, зокрема і серед українок. Харитина Пекарчук, прагнучи довести, «що між українцями є також патріотки, які будуть

боротись за свій край із зброєю в руках», приєдналася до Українського маршового батальйону 34-го запасного полку під псевдонімом Степан Книшенко [46, с. 20–21].

Восени 1917 року її підрозділ увійшов до складу корпусу генерала Павла Скоропадського, де вона проходила військову підготовку. На початку 1918 року Харитина Пекарчук повернулася до Сімферополя після отримання телеграми про тяжкий стан здоров'я матері [73].

Після Жовтневого перевороту 1917 р. ситуація в Таврійській губернії загострилася. Місцеві політичні та національні сили, переважно прихильні до ідей соціалізму й демократії, засудили більшовицьке захоплення влади в Петрограді та виступили за скликання установчих зборів (Всеросійських, Всеукраїнських, Кримських). На основі цієї позиції було утворено Раду народних представників Таврійської губернії, яка співпрацювала з Курултаєм, кримськотатарським національним зібранням, що створило власні органи влади. Обидві структури навіть мали спільні військові сили.

Попри низьку підтримку на виборах до Установчих зборів (5,5% голосів у губернії), більшовики змогли заручитися підтримкою ліворадикальних угруповань і Чорноморського флоту. Завдяки військовій перевазі вони розгромили сили Ради та Курултаю, встановивши владу в Криму. Сімферополь був захоплений 14 (27) січня 1918 р.

Перебування Харитини Книшенко в більшовицькому ув'язненні стало одним із найтяжчих епізодів її боротьби. За власними свідченнями, вона зазнала численних знущань і психологічного тиску. «Перебування в Ч. К. – це був кошмар. Щоночі, – згадувала Х. Пекарчук, – викликали “на допрос” і вимагали видати всіх українців, яких я знала. Ставили мене під стінку в пивниці і стріляли. Але це було лише залякування, бо коли б хотіли розстріляти, то застрілили б одразу. На моє щастя тієї ночі, коли мене так ставили під стінку, прийшли німці і скінчилися мої тортури» [6, с. 11].

Після визволення вона повернулася до Сімферополя приблизно у квітні 1918 р., проте місто, хоч і формально звільнене від більшовиків, залишалося

небезпечним. Частина комуністичних елементів продовжувала агітацію, у тому числі намагалася схилити і саму Книшенко до співпраці. Вона згадувала, що більшовики разом із чоловіком, який повернувся з фронту, вимагали її переходу на їхній бік, а в разі відмови - погрожували смертю. «Я знову була примушена утікати», - зазначила вона в автобіографії [33, с 138].

Далі її шлях пролягав до Єлисаветграда, де вона недовго працювала в повітовій комендатурі машиністкою. Однак уже після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. нове керівництво вимагало присяги на вірність гетьману. Книшенко відмовилася, що спричинило звільнення з посади. Згодом вона знайшла роботу в Союзі кооперативів, де працювала до антигетьманського повстання восени того ж року [33, с. 139].

Небезпека, що супроводжувала Харитину Книшенко протягом революційних років, у Єлисаветграді знову досягла критичної межі. Після звільнення з більшовицького полону та тимчасового встановлення контролю над містом українськими силами, її участь у Галицько-Українському полку імені Богуна стала важливим етапом у подальшій військовій кар'єрі. Активна роль у визволенні старшин після заколоту продемонструвала її рішучість та лідерські якості, а також глибоке усвідомлення відповідальності перед побратимами.

Однак нестабільність ситуації тривала: вже невдовзі кримчанка знову стала жертвою більшовицької агресії. За словами її однополчанина, під час чергової сутички з червоними елементами в місті Харитину захопили і зібралися розстріляти. Лише завдяки втручання двох німців із її полку, які переконали більшовиків, що «пані Тіна» є їхньою соратницею-комуністкою, вдалося уникнути неминучої загибелі [14, с. 6]. Цей епізод не лише свідчить про надзвичайний ризик, з яким стикалися українські активістки, але й показує, наскільки нестабільним і хаотичним було середовище революційного періоду.

Після вимушеного відступу підрозділів Армії УНР з Єлисаветграда під тиском військ отамана Нестора Григор'єва, війська рушили в напрямку Новоукраїнки, Помічної та Голти. У складних умовах, спричинених масовими

захворюваннями на тиф і численними пораненнями, українське командування зіткнулося з критичною нестачею медичної допомоги. З огляду на цю ситуацію, Харитина Книшенко ініціювала звернення до штабу Південно-Східної групи Дієвої Армії УНР, який тоді дислокувався на станції Бірзула, з проханням створити санітарний потяг для транспортування та лікування хворих і поранених. Генерал-хорунжий Т. Янів, командир групи, підтримав ініціативу й викликав Книшенко до себе, доручивши їй організацію згаданого санітарного ешелону [6, с. 11].

У своїх спогадах Харитина Пекарчук детально описала складні умови, в яких їй довелося виконувати наказ генерала Яніва щодо організації санітарного потягу. Спочатку вона намагалася відмовитися, посилаючись на свою обмежену підготовку: «Мої аргументи, що я лише сестра військового часу і тому не можу взяти цього на себе, – не допомогли». У ситуації, коли бракувало лікарів, вона отримала відповідні документи й розпочала роботу [6, с. 11].

Особливо складним виявився процес забезпечення необхідного рухомого складу: за кожен вагон доводилося буквально боротися, оскільки найкращі з них вже були зайняті штабами, які відмовлялися їх передавати. Незважаючи на це, Пекарчук зуміла зібрати потрібну кількість вагонів, які відразу були заповнені пораненими та хворими. Медичних ресурсів практично не було, бракувало медикаментів, перев'язувального матеріалу, а також професійного персоналу. В цих умовах Пекарчук брала на себе не лише обов'язки організаторки, а й медсестри: щодня вирушала з Бірзули на фронт, щоб забирати поранених, а після повернення займалася перев'язками та обходами пацієнтів.

У зв'язку з повною відсутністю ліків, вона змушена була застосовувати імпровізоване лікування: готувала порошки з соди, які видавала за лікувальні засоби. «Виглядає це як байка, але це щира правда», - писала вона згодом [6, с. 11].

Наступний етап військової діяльності Харитини Пекарчук був пов'язаний із приєднанням до одного з найоригінальніших підрозділів Армії УНР

Запорізької Січі під командуванням отамана Юрія Божка. Цей підрозділ виник у Катеринославі в умовах антигетьманського повстання 1918 року й мав на меті не лише військову боротьбу, а й символічне відродження традиційної Запорізької Січі XVI–XVIII століть, включно з відтворенням зовнішнього вигляду запорожців.

Дізнавшись, що Харитина Книшенко залишилася в розпорядженні санітарного потягу і не поїхала до Одеси, отаман Божко запропонував їй долучитися до його частини. На підставі рішення Загальної Козацької ради, Пекарчук була офіційно призначена завідувачкою санітарного потягу Запорізької Січі. У цьому статусі вона здійснювала медичне забезпечення не лише для поранених із лав Січі, але й надавала допомогу бійцям інших формувань, що свідчить про її високий професіоналізм і готовність служити загальній справі незалежності України [6, с. 12].

На станції Роздільна Харитина Пекарчук, незважаючи на тяжкий стан здоров'я, спричинений захворюванням на тиф, зуміла домогтися евакуації санітарного потягу, яким опікувалася. Після одужання вона повернулася до підрозділу Запорізької Січі й разом із ним продовжила бойовий шлях, що пролягав через території Румунії, Заліщиків, Збруча й Жмеринки. Протягом цього періоду вона активно брала участь у бойових діях, перебуваючи, за її ж словами, безпосередньо на передовій.

Враження про військову діяльність Пекарчук залишив один з її побратимів по Запорізькій Січі, який у спогадах писав: «Я подивляв відвагу пані Тіни. Вона була тоді і сестрою, і вояком. Коли йшли в атаку на ворога, то Тіна завжди йшла з рушницею попереду, а коли відступали, то Тіна в останній лаві відстрілювалася, і одночасно забирала з поля бою на вози поранених вояків, та опікувалася ними як сестра жалібниця, за що всі вояки її дуже любили» [14, с. 6].

Улітку 1919 року, під час бойових дій проти червоних військ, отаман Юрій Божко, начальник 2-ї пішої дивізії «Запорізька Січ» Дієвої Армії УНР (яка отримала цю назву після переходу через територію Румунії)

зарекомендував себе як хоробрий, але водночас недосвідчений і схильний до порушення дисципліни командир. Його відкритий опір наказу командування про зміну керівництва дивізії призвів до розформування частини.

Після цього Харитина Пекарчук продовжила службу у військовому підрозділі, очолюваному Юрієм Тютюнником, а згодом у складі Гуцульського полку морської піхоти. У бою під Тиманівкою 19 жовтня 1919 року вона зазнала поранення в живіт. Вже менше ніж через три тижні, попри не повне одужання, вона була змушена повернутися до частини через загострення воєнної ситуації. У цей час українська армія потрапила в так званий «трикутник смерті», опинившись між червоною, білою та польською арміями. В її лавах стрімко зростала смертність від тифу, а також критично бракувало набоїв, спорядження й медикаментів.

У надзвичайно складних умовах, коли регулярне ведення бойових дій стало неможливим через брак ресурсів і тотальне виснаження армії, командування Армії УНР ухвалило рішення перейти до партизанських форм боротьби. 6 грудня 1919 року під проводом генерала Михайла Омеляновича-Павленка розпочався Перший Зимовий похід одна з найвизначніших операцій в історії Української революції 1917–1923 років та визвольної боротьби загалом. Рейдуюче українське військо нараховувало від 8 до 10 тисяч осіб, включаючи близько 2 тисяч кіннотників, хоча безпосередній бойовий склад не перевищував 2,5 тисячі вояків [53, с. 20]. За п'ять місяців учасники походу пройшли понад 2500 кілометрів тилами більшовицьких та білогвардійських військ, взяли участь у понад 50 боях різного масштабу та звільнили низку населених пунктів. Окрім військового, похід мав і вагоме політичне значення: він засвідчив неперервність української державності та зберіг легітимність УНР як суб'єкта міжнародної політики.

Попри не повністю загоєне поранення, Харитина Пекарчук свідомо й добровільно приєдналася до Першого Зимового походу. Напередодні рейду в межах реорганізації та скорочення українських частин вона була переведена до

Кінного полку імені гетьмана Івана Мазепи. У документах цієї частини вона фігурує під іменем Х. Книшенко як сестра-жалібниця [53, с. 451].

Її приєднання до цього конкретного полку не було випадковим: командиром першої сотні служив сотник Іван Пекарчук, з яким Харитина одружилася ще у 1919 році.

Під час Першого Зимового походу Харитина Пекарчук, незважаючи на тяжкий фізичний стан, спричинений хворобами, виснаженням, суворими погодними умовами та постійними бойовими діями, пододала весь маршрут разом із частинами Армії УНР. У своїх спогадах вона наголошує на надзвичайно складних умовах походу, як для людей, так і для коней, які були повністю знесилені. Особливо важкими виявилися бої біля Ананьєва та М'ястівки, де українським частинам довелося прориватися крізь укріплені позиції більшовицько-польського фронту.

Одного разу, внаслідок крайньої втоми, Пекарчук заснула просто в полі після бою. Її коня дивом не забрали, а сама вона залишилася живою, це стало несподіванкою навіть для командування, яке вже вважало її або загиблою, або полоненою [70].

У травні 1920 року, після з'єднання Армії УНР під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка з військами Симона Петлюри на Поділлі, Харитина Пекарчук отримала завдання доставити важливе донесення до штабу. Під час виконання цього доручення, поблизу села Вербки Ямпільського повіту Подільської губернії, вона потрапила під артилерійський обстріл більшовицьких військ. Як згадувала сама Пекарчук, «большевицька артилерія почала бити по мені, вибух стрільна мене перекинув разом з конем, на обох ногах були порвані сухожили, на лівій нозі тріснула чашечка» [6, с. 12].

Цей інцидент спричинив тяжку контузію, наслідки якої вона відчувала ще тривалий час. До самого відступу Армії УНР у Польщу в листопаді 1920 року Пекарчук не могла виконувати жодних обов'язків через параліч лівої частини тіла, яка «була напівмертва і довго не піддавалась лікуванню. Саме цей драматичний момент став завершенням її активної військової служби. «Цим

закінчилася моя служба Україні, як вояка. Мушу ще додати, що козаки мене любили і від них ніколи не мала я жодної прикраси», з гідністю писала вона у своїх спогадах 1964 року [6, с. 13]. Водночас Харитина Пекарчук не вважала себе героїнею, вважаючи, що просто діяла відповідно до поклику молодечого запалу.

Процес створення системи державних нагород в Українській Народній Республіці розпочався ще за правління гетьмана Павла Скоропадського. Водночас першою реально впровадженою нагородою новітньої української державності стала відзнака «Залізного хреста» [22]. Цю нагороду було запроваджено з ініціативи Ради народних міністрів УНР 15 травня 1920 року спеціально для вшанування учасників Першого Зимового походу Армії УНР.

19 жовтня того ж року Головна команда військ УНР затвердила статuti Ордена Визволення двох ступенів і відзнаки «Залізного хреста» за участь у бойових діях і поході з 6 грудня 1919 по 6 травня 1920 року. У подальшому ця нагорода набула повної назви: «Орден Залізного хреста Армії УНР - За зимовий похід і бої». Згідно з наказом генерала Михайла Омеляновича-Павленка №2 від 19 лютого 1921 року, відзнакою в першу чергу нагороджувалися ті, хто пройшов весь похід від початку до кінця, а також загиблі герої [53, с. 88]. Першим кавалером Залізного хреста став сам отаман Омелянович-Павленко, якому присвоєно нагороду під №1 [53, с. 497].

Водночас Харитина Пекарчук у своїй автобіографії 1924 року зазначила, що була «нагороджена Жетоном ордена Залізного хреста ч. 1» [33, с. 138]. Це не суперечить вищезгаданому факту, оскільки для жінок, які брали участь у Зимовому поході, передбачалося спеціальне оформлення нагороди, жетон у формі розетки, прикрашеної жовто-блакитною стрічкою [70].

Після завершення визвольних змагань українка з Криму Харитина Пекарчук опинилася в еміграції. Виснажена тривалим перебуванням на фронтах, зі зруйнованим здоров'ям, хворим чоловіком, без фінансових ресурсів і вищої освіти. Втікаючи з табору інтернованих у Польщі, вона змушена була тяжко працювати в Карпатах, а згодом перебралася до Чехословаччини. Там

Пекарчук зробила спробу здобути вищу освіту, вступивши до Української господарської академії в Подєбрадах. Однак через діагностований туберкульоз навчання довелося перервати. Згодом разом із чоловіком вона знову повернулася до Польщі.

В еміграційний період Харитина приєдналася до гетьманського руху, зберігаючи активну громадянську позицію. Під час Другої світової війни вона ненадовго повернулася до України, а після її завершення оселилася в Німеччині. У 1958 році Пекарчук втратила чоловіка, а сама померла в самотності та хворобі у будинку для літніх людей у 1973 році.

Проте навіть у старості, за кілька років до смерті, вона не втратила вірності своєму ідеалу: «Якби моя молодість та здоров'я могли повернутися, в мене було б тільки єдине бажання: стати сірим, безіменним рядовиком в однострою Української Армії, повернутися на свою колишню стійку, спочинути на Рідній Землі» [46, с. 55].

Харитина Пекарчук постає не лише як символ національного пробудження в умовах поліетнічного Криму, а й як втілення ідеалу самовідданого служіння українській справі. Її біографія охоплює широкий спектр досвіду - від особистої трансформації під впливом українського культурного середовища до активної участі в політичних, військових та медичних ініціативах доби революційних змагань. Відданість, мужність, організаторські якості та готовність до самопожертви визначили її як виняткову постать у визвольному русі. Водночас життєвий шлях Пекарчук ілюструє багатогранність українського жіночого досвіду в умовах революції та війни, від патріотичного підйому до втрати, еміграції й самотності. Її історія є цінним джерелом для розуміння формування національної ідентичності, жіночої участі у війні та взаємодії між етнічними спільнотами в період національних перетворень.

Розділ II

2.1. Українські січові стрільці і жінки в УГА

Жінки в лавах Українських січових стрільців (УСС) становлять унікальне явище в історії українського визвольного руху початку XX століття. Їхня участь у бойових діях, організаційній роботі та медичному забезпеченні розширює традиційне уявлення про роль жінки в умовах війни й дозволяє по-новому осмислити процеси націєтворення, емансипації та мобілізації в тогочасному суспільстві. Хоча кількісно стрільчині становили незначну частину легіону, символічно їхня присутність була надзвичайно вагомою: образ жінки зі зброєю в руках кидав виклик сталим гендерним уявленням і демонстрував здатність українського жіноцтва до активної участі в національно-визвольній боротьбі.

Особлива увага в цьому контексті приділяється постаті Олени Степанів - першої жінки-офіцера в австро-угорському війську, яка стала символом української жіночої відваги. Разом з нею у стрілецьких лавах служили Софія Галечко, Ганна Дмитерко, Ірена Кузь, Ольга Підвисоцька та інші - загалом, за різними підрахунками, на фронті могли перебувати до трьох десятків жінок. Вони стикалися з дискримінацією, викликами тилового і фронтового життя, однак знаходили способи реалізувати власні патріотичні прагнення - через розвідку, санітарну службу або навіть участь у боях.

Більшість публікацій, присвячених стрільчиням, відзначаються тенденцією до їх героїзації. У цьому контексті особливо показовими є численні популярні інтернет-статті, що надають цим жінкам статус «легенд» і «героїнь». Така інтерпретація яскраво простежується вже в заголовках: «Легендарна Степанівна з галицького грона» [69], «Олена Степанів: жінка-науковець, дипломат і... воїн» [77], «Від амазонок давнини до жінок-воїнів сьогодення. Жінки з армії січовиків або як треба служити нації і державі» [55], «Український жіночий героїзм» [76]. Однак подібні матеріали здебільшого не ґрунтуються на академічних принципах дослідження. Часто в них переважає емоційно забарвлена мова, близька до публіцистики або навіть художнього стилю.

Нерідко автори таких текстів проєктують на історичні фігури власне бачення ролі жінки у війні, і це чітко прослідковується в риторичних заявах: «Жінка створена для сім'ї, для щастя материнства, для кохання. Війнами та боротьбою повинні займатися чоловіки. Та Олена Степанів цього не сказала тому, що якби можна було ще раз перегорнути сторінки життя і повернутися назад, її вибір знову зупинився б на тому дні, коли вона вступила в ряди Українських Січових Стрільців». [16, с. 86]

Сучасна популяризація теми жінок в Українських січових стрільцях відбувається переважно через документальні фільми. Центральною фігурою цих відеоматеріалів є «Олена Степанів», про яку створено низку проєктів, доступних на YouTube: «Люди свободи. Олена Степанів» [75], «Історична правда з Вахтангом Кіпіані: Героїчна Олена Степанівна» [78], а також цикл «Шлях до незалежності: Перша світова» [79]. Інші стрільчині в цих стрічках, як правило, залишаються поза увагою. Інтерес до постаті жінки на фронті Першої світової війни, як і в контексті Другої, значною мірою пов'язаний із сучасними військовими подіями в Україні. Особливо показовим у цьому сенсі є прагнення віднайти «спільного» між жінками з лав УСС і тими, хто воює сьогодні.

Пошук достовірної інформації про події Першої світової війни з української перспективи залишається складним завданням. У порівнянні з європейськими країнами, ця тема ще недостатньо досліджена, а щодо участі жінок у лавах Українських січових стрільців ситуація ще плачевніша. У багатьох випадках джерела залишаються втраченими або зовсім невідомими. Основу наявних знань становлять офіційні документи, які містять відомості про кількість жінок на фронті та їхні прізвища [28]. Однак військових посвідчень, які могли б підтвердити участь жінок у бойових діях, наразі не знайдено, можливо їх і не існувало або вони не збереглися. Найбільш цінними залишаються особисті свідчення. Водночас, таких текстів від самих жінок надзвичайно мало. Найбільший корпус спогадів залишила Олена Степанів [52], а також відомі короткі спомины Ганни Дмитерко [64].

У своїх мемуарах жінки розповідали про шлях до фронту, повсякденне військове життя, участь у боях, стосунки з побратимами, а також залишали згадки одна про одну [63]. У той час серед українського жіноцтва не існувало традиції ведення особистих щоденників, тому більшість джерел це спогади, написані вже значно пізніше, з урахуванням нових особистих і соціальних обставин. Натомість «писання себе» було характерним для польських жінок, досвід і діяльність яких часто надихали українок. Саме тому для глибшого розуміння українського жіночого військового досвіду необхідно враховувати також польські джерела. Зокрема, Александра Пілсудська [59] у своїх спогадах не лише описала щоденне життя жінки у воєнний період, а й проаналізувала політичні погляди жінок, торкнувшись також тем великої політики, що була під контролем чоловіків.

Інформація про зовнішність та поведінку стрільчинь під час війни найчастіше подається в текстах, створених чоловіками. Саме на основі цих джерел можна зробити висновки про те, як чоловіки сприймали присутність жінок у лавах Українських січових стрільців. Відомості про нагородження українок медалями регулярно з'являлися в галицькій пресі того часу [60].

Крім того, час від часу у періодиці публікувалися повідомлення про місце перебування тієї чи іншої учасниці УСС [68] або згадки про події, пов'язані з ними. До сьогодні збереглося кілька листів, написаних самими стрільчинями, а також деяка кореспонденція, адресована їм. У цих документах, як правило, порушувалися питання повсякденного характеру. Особливу історичну цінність має лист-опис загибелі Софії Галечко, який Ольга Підвисоцька адресувала Івану Боберському. Інформацію про стрільчинь можна також знайти в особистому листуванні знайомих та родичів. Наприклад, Мілена Рудницька у своїх листах до Володимира Охримовича неодноразово згадувала Олену Степанів [15, с. 1287]. Дослідження цих тем вимагає детального аналізу джерел, що стосуються діяльності УСС. Окрім того, корисним є налагодження співпраці з історико-краєзнавчими музеями, особливо в тих регіонах, звідки походили

жінки-стрільці. Частина важливої інформації досі зберігається в приватних колекціях.

Таким чином, образ усусусок формується під впливом не лише реальних подій, а й численних міфів та історичних домислів. Один із найпоширеніших міфів полягає в тому, що жінки, які брали участь у бойових діях, змушені були реєструватися під чоловічими іменами. Це припущення не має документального підтвердження. Навпаки, у книгах-реєстрах стрільців, відзначених за хоробрість, згадані жінки - Олена Степанів, Софія Галечко, Ганна Дмитерко, Павлина Михайлишин, Стефанія Сіак, Стефанія Новаківська - фігурують під власними іменами [15, с. 1288].

Інше поширене твердження про українське жіноцтво як першопрохідців у справі участі жінок на фронті. Насправді ще до початку бойових дій Олена Степанів визнавала важливу роль польських жіночих організацій у підготовці до військової служби. Вона згадувала, що на її власне військове становлення суттєво вплинула "зорганізована мілітарна робота серед польської суспільності" [52, с. 35].

Польки, на відміну від українок, отримали підтримку з боку військового керівництва ще на початковому етапі війни. Їхня участь була санкціонована самим Юзефом Пілсудським, що контрастує з досвідом українок, які часто стикалися з опором і дискримінацією з боку командирів. Варто також враховувати правові рамки: в роки Першої світової війни законодавчо дозволено було воювати жінкам лише у Російській імперії - у складі батальйону смерті М. Бочкарьової, - а також у Великій Британії, де існував Британський допоміжний армійський корпус. Отже, зображення українок як унікального прикладу жіночої участі у бойових діях варто розглядати з урахуванням ширшого міжнародного контексту та реальної документальної бази.

Ці індивідуальні історії жінок з легіону Українських січових стрільців яскраво демонструють, що участь жінок у війні не зводиться до одного вікового чи соціального типу. Незважаючи на усталені уявлення про юних дівчат на фронті, більшість стрільчинь мали зрілий вік, певний рівень освіти та

сформовані погляди на життя. Їхній освітній і соціальний бекграунд свідчить про належність до активного, свідомого прошарку українського жіноцтва. Навчання у вчительських семінаріях, що діяли в основних культурних центрах Галичини, свідчить про високий рівень залученості цих жінок до просвітницького й національного руху. Служба стрільчинь не обмежувалась лише санітарною діяльністю, що була традиційно прийнятнішою для жінок. Вони обіймали військові посади на рівні з чоловіками: стрільців, старших стрільців, хорунжих, десятників, вістунів, четарів. Такий спектр військових звань свідчить про реальну інтеграцію жінок у структури УСС, навіть попри наявні внутрішні суперечності та спротив частини командного складу. Географічна приналежність стрільчинь - переважно з територій сучасної Львівської та Івано-Франківської областей - також свідчить про локалізований, але міцний осередок національної жіночої активності. Життєві шляхи деяких з них після війни вказують на складність адаптації до мирного життя: одні емігрували, інші стали жертвами репресій, а ще інші присвятили себе сім'ї або громадській діяльності. Так, Ганна Дмитерко завершила життя в США, а Ірена Кузь у Відні [40, с. 322].

Ще одним дискусійним питанням залишається кількість жінок в легіоні УСС. Незважаючи на згадувані в історіографії 33 жінки, що базується на записах Олени Степанів, дослідникам досі не вдалося підтвердити це число конкретними біографічними або військовими даними. Відсутність пойменного списку, який фіксував би не лише імена, а й обставини служби, зокрема належність до конкретного підрозділу чи військового звання, суттєво ускладнює реконструкцію повної картини.

Спогади Ганни Дмитерко свідчать, що ще до початку бойових дій, у 1913 році, до організації «Стрільці ІІ» приєдналося понад 30 дівчат переважно пластунок. Однак жінки не мали права бути в першій формації «Стрільці І», тож реальна кількість тих, хто дійсно дійшов до фронту, залишається під сумнівом [64]. Інформація з преси березня 1915 року вказує на 27 жінок серед стрільців, серед яких згадуються студентки семінарів перемиського ліцею та

учительки [61]. У квітні цього ж року згадується вже 36 жінок [66]. Утім, після цього часу в публічному просторі з'являється все менше згадок, що, ймовірно, свідчить про припинення або обмеження доступу жінок до бойових частин, або ж про втрату джерельної інформації. Варто враховувати, що не всі жінки, які вважалися членкинями УСС, дійсно були на фронті. Наприклад, Марія Бачинська-Донцова, згадана Іреною Книш, хоч і належала до УСС, проте вже у 1914 році переїхала до Берліна, де проживав її чоловік Дмитро Донцов. Аналогічно, Дарія Білинська-Навроцька виїхала до Моравії на початку війни, і лише в 1916 році повернулася до Львова, де згодом вийшла заміж за старшину УСС Осипа Навроцького. На сьогодні дослідникам вдалося ідентифікувати прізвища 34 жінок, які, найімовірніше, були присутні безпосередньо на фронті. Проте навіть це число не є остаточним, і нові джерела можуть як підтвердити, так і скоригувати вже наявні дані.

Історія потрапляння жінок до війська - це передусім історія подолання численних бар'єрів, як адміністративних, так і соціальних. Особові джерела підтверджують, що жінкам було не лише складно, але й небезпечно наближатися до фронту. Історія Олени Степанів є лише одним із прикладів, який демонструє комплексність таких спроб. У випадку Степанів це був ризик арешту, обману з боку влади, психологічного тиску, необхідність мімікувати під чоловіка тобто змінювати зовнішність і поведінку.

Про інші випадки, коли жінки прагнули долучитися до бойових дій, ми маємо лише уривчасті згадки. І хоча не завжди відомо, з чийого дозволу ті чи інші жінки опинилися на передовій, особисті мотиви патріотизм, жага рівноправності, бажання бути поруч з близькими мали вирішальне значення. Зокрема, такі постаті як Ольга Підвисоцька, Ірена Кузь чи Софія Галечко, ймовірно, подолали ті самі перепони, що й Олена Степанів, бо також мали чіткий намір не лише служити, а й воювати. Їхня подальша участь у боях та присвоєння їм військових звань свідчать про активну роль у військовій структурі [67]. Жінки, які вступали до війська як санітарки, зазвичай мали трохи більше шансів отримати офіційне схвалення з боку командування.

Медична служба на фронті відчувала кадровий голод, і це відкривало для жінок легітимні шляхи потрапляння до бойових частин, навіть якщо формально вони не були частиною бойового складу. Не менш важливим чинником потрапляння до війська була протекція. Жінки, які перебували у шлюбі з впливовими діячами УСС, мали кращі шанси на прийняття у ряди стрільців або забезпечення собі відносно безпечного становища. Прикладами таких випадків є Катерина Філіповська, дружина начальника канцелярії УСС Чайки, та Стефанія Козоріз, яка була одружена з одним із засновників УСС Михайлом Новаківським. Схожі шлюби, окрім індивідуального захисту, могли слугувати соціальним «прикриттям» для участі жінки у воєнних процесах [40, с. 237].

Мотивація жінок, які долучилися до війська, постає як багатовимірне явище, що включає особисті, емоційні, соціальні та ідеологічні складники. Деякі рішення були зумовлені глибоко особистими переживаннями, як, наприклад, у випадку Ірени Кузь, яка, за версією історика Володимира Старика, прагнула виправдати пам'ять про батька, несправедливо інтернованого і померлого в Талергофі. Її служба мала символічний характер спробу реабілітувати батькову честь, засвідчивши власну лояльність до справи, в яку він, імовірно, вірив. Інші випадки також свідчать про глибоку емоційну вмотивованість. Софія Галечко, наприклад, пішла на фронт після загибелі свого нареченого, Андрія Куровця. Така особиста трагедія стала поштовхом до участі у війні. Однак її вибір мав і глибше, ідейне підґрунтя прагнення до рівноправності жінки в суспільстві. Це добре показано у п'єсі Миколи Уग्रин-Безгрішного, де батько Софії підкреслює: «доки українська жінка не стане на рівні з чоловіком, нам не надіятися ніякого добра для України» [56, с. 18]. Олена Степанів, у свою чергу, у своїх мемуарах перелічує широкий спектр причин, які спонукали жінок вступати до війська. Це були як молодечий порив, так і протест проти соціальних обмежень, які тоді накладалися на жінок; а ще нудьга повсякдення, жага пригод, і навіть бажання уникнути побутових обов'язків. Її пояснення під час допиту в 1950 році звучить як формула глибоко усвідомленого національного вибору: «я как украинка и чувствую патриотизм к

своєму українському народу, в період Австро-Венгерської, а затем польської окупації завжди клонилась к українським націоналістическим движениям» [15, с. 1290].

Реакція на участь жінок у бойових діях виявилася багатовимірною: із захопленням, скепсисом, нерозумінням або навіть відвертим неприйняттям. Жінки-стрільчині, які дійсно опинилися на передовій, з одного боку стали символами нового, емансипованого жіноцтва, з іншого викликом традиційному ладу, який чітко розмежовував «жіноче» і «чоловіче» покликання. Саме тому реакція суспільства була такою неоднозначною: з одного боку публічна героїзація, з іншого мовчазна або відкрита критика.

У цьому процесі героїзації важливу роль відіграли як самі жінки, які прагнули утвердити нову роль українки в суспільстві, так і національні провідники, які бачили в жіночому патріотизмі потужний мобілізаційний ресурс. Зокрема, жіноча військова активність трактувалася як демонстрація "фемінізму дії", спроба звільнитися від ролі "берегині" і вийти на рівень суспільного впливу, що традиційно був зарезервований для чоловіків.

Разом з тим, після завершення війни інформаційний інтерес до стрільчинь різко згасає. Цей феномен можна пояснити не лише зниженням актуальності теми, а й глибшим - небажанням суспільства інтегрувати образ активної жінки в мирну повоєнну реальність. Інформаційне затишшя слугує індикатором того, що в суспільстві домінували консервативні уявлення про жіноче призначення. Такі настрої свідчать про відновлення традиційного порядку, де участь жінки у війні почала трактуватися як тимчасове, надзвичайне явище, яке з поверненням миру мало відійти в тінь.

Творення жінок-легенд відбувалося й з легкої руки чоловіків-командирів. Історії цих жінок ставили в приклад стрільцям як взірець мужності й честі. Публічне нагородження січовичок медалями за хоробрість мало на меті справити вплив на стрільців. Крім того, історії про участь жінок у реальних боях на передовій робили з легіону Січових стрільців легенду, а відтак забезпечували притік матеріальної допомоги. Була потреба й у продовженні

традицій жіночого чину в історії України, а також нових живих зразків для патріотичного виховання українського жіноцтва. У національній площині імена Софії Галечко, Ганни Дмитерко, Олени Степанів, Ольги Підвисоцької міцно поєдналися з образом українки-патріотки. І ніколи не йшлося про те, що випущена рукою жінки куля теж могла приносити смерть по той бік фронту.

Такий підхід, що заперечував можливість для жінки бути учасницею бойових дій, був глибоко вкорінений у традиційних уявленнях про жіночу природу та соціальні ролі. Саме з огляду на ці патріархальні переконання, жінка-воячка сприймалася як аномалія, тимчасовий виняток, викликаний надзвичайною ситуацією - війною, що вимагала мобілізації всіх наявних ресурсів, включно з жіночими. Після завершення бойових дій консервативне суспільство прагнуло якнайшвидше повернути жінок у «традиційне» русло до родини, дому, сфери турботи й моральної підтримки.

Слова Михайла Галущинського не лише демонструють неприйняття ідеї жіночої бойової участі, а й відображають глибокі культурні уявлення про природу жіночності. Жінка, на його думку, не повинна завдавати біль, а лише злагоджувати його. тобто бути джерелом розради, а не сили чи конфлікту. Таке бачення виключає для жінки право на активність у сфері, яка асоціюється з мужністю, ризиком і владою.

У повоєнний період саме це уявлення стало основою відсунення стрільчинь на маргінеси історичної пам'яті. Їхня участь у війні перестала бути об'єктом суспільного інтересу, поступившись увагою до жінок, які проявили себе у мирній активності, благодійності, освітній та культурно-просвітницькій роботі. У публічному дискурсі почали прославляти саме таких жінок, натомість ті, хто мав фронтовий досвід, опинилися у тіні, як несумісні з новим ідеалом жіночості. [15, с. 1290]

Цікавим є те, що саме жінки, здебільшого, не проявляли активної підтримки стрільчинь. Хоча прямих звинувачень чи осуду з їхнього боку не зафіксовано, навіть представниці освіченої та емансипованої частини українського жіноцтва дотримувалися думки, що «Мужчина — на фронт, жінки

— до шпиталів. На фронті боротьба з ворогом — це обов'язок мужчин, поза фронтом не менше важна боротьба зі слабкістю і смертю — це обов'язок жінки» [26, с. 338—339].

Тиша навколо теми усусусок у приватному листуванні та щоденниках українок, ймовірно, пояснюється небажанням багатьох із них відкрито реагувати на події, які виходили за межі традиційної жіночої ролі. Вони віддавали перевагу звичному, зрозумілому середовищу домашнього життя, яке визначалося образами "матері, дружини й господині". Можна припустити, що розмови про стрільчинь усе ж точилися, проте через брак писемної фіксації (зокрема внаслідок неписемності або невпевненості у письмі) ці дискусії не збереглися.

Позиція ж активних громадських діячок, серед яких були як місцеві, так і емігрантки, була чіткою: вони заявляли, що «нас природа призначила до інших цілей, не дала нам на стільки сили і енергії, щоби з оружжем в руках стати проти свого ворога на поли борби» [65]. У своїх зверненнях ці жінки наголошували на вродженій крихкості жіноцтва та закликали до участі у громадському житті або до матеріальної підтримки війська. Жіночі організації активно поширювали через пресу думку, що фронт не місце для жінки; її покликання діяти в тилу, де також точиться важлива боротьба, але іншими засобами.

Тоді як про жіночу допомогу військовим писали досить широко і протягом тривалого часу, образ жінки-військової лише епізодично з'являвся на шпальтах преси - переважно на початку Першої світової війни. У тих матеріалах, що публікувалися, фігурували біографічні згадки про Олену Степанів, Софію Галечко, Ганну Дмитерко та Ірену Кузь, йшлося про їхній полон або нагороди, отримані за службу. Проте ці повідомлення були стислі, фрагментарні, позбавлені глибшого аналізу чи дискусійних оцінок. Виглядає на те, що для журналістів ці історії були радше інформаційними приводами - яскравими, майже сенсаційними епізодами, які мали привернути увагу читачів, ніж спробами осмислити досвід жінок на війні.

Українські журналісти також прагнули не відставати від іноземних видань, які публікували матеріали про стрільчинь у більш ангажованому стилі. Втім, попри деяке зацікавлення, жінки-фронтовички ніколи не ставали головними героїнями українських газет - вони не з'являлися на перших сторінках друкованих видань. Разом з тим, жіночий досвід на фронті не був одновимірним чи винятково героїчним. Війна не тільки відкривала нові можливості, а й кардинально змінювала усталений хід життя, переповнювала емоціями - від страху і болю до радості, любові та глибоких розчарувань. Саме тому історикам, які досліджують цей пласт, варто враховувати низку важливих принципів.

По-перше, слід постійно відкривати нові контексти, в яких жінки діяли, переживали і осмислювали війну. По-друге, важливо уникати узагальнень: кожна жіноча історія унікальна. По-третє, ці постаті потребують не стільки героїзації, скільки людського розуміння. По-четверте, робота з джерелами - це безперервний процес, який ніколи не завершено. І по-п'яте, досвід жінок на фронті не можна прямо порівнювати з досвідом чоловіків - для багатьох жінок війна була способом втекти від соціальних рамок і знайти своє місце в змінному світі. Проте чіткого бачення майбутнього в них також не було. Служба у війську відкривала доступ до чоловічого простору, але не давала відповіді на питання: яке місце в цьому новому світі має посісти жінка? І після завершення війни жінкам-стрільчиням довелося повернутися до старих викликів - а також до нових проблем, породжених самим досвідом війни

Участь жінок в Українській Галицькій армії (УГА) є вагомою, але довгий час малодослідженою темою української військової історії. У період національно-визвольних змагань 1917–1921 років жінки не лише виконували традиційні допоміжні функції, медичних сестер, зв'язкових, кухарок, але й входили до складу бойових підрозділів, брали участь у військових операціях та здобували офіцерські звання.

Серед найбільш відомих постатей, які брали участь у боротьбі за незалежність України в складі Української Галицької армії (УГА), варто

згадати Олену Степанів, Софію Галечко, Гандзю Дмитренко - жінок, що мали попередній бойовий досвід у Легіоні Українських січових стрільців і стали першими жінками в Європі, офіційно зарахованими до регулярного війська. Їхня подальша участь у лавах УГА була продовженням вже започаткованої практики жіночої активності у військових структурах.

Олена Степанів, яка під час Першої світової війни була підвищена до звання хорунжої, у лавах УГА активно залучалась до організаційної і пропагандистської роботи, а також виконувала функції зв'язкової та інструктора. Софія Галечко, яка загинула у 1918 році, стала символом самопожертви української жінки-вояка, а Гандзя Дмитренко продовжила службу, виконуючи функції в адміністративних органах армії.

У 1919 році в складі УГА функціонувала окрема жіноча бойова частина - четверта дівоча сотня Окремого Залізного Загону Армії УНР ім. отамана Івана Бистріна. Цей підрозділ складався з 36 жінок, серед яких були учасниці «Пласту», гімназистки та колишні санітарки. Командиром сотні була хорунжа Кривівна, а загальний провід здійснював сотник Іван Сіак. Сотня брала активну участь в бойових діях: евакуація уряду ЗУНР до Бучача, оборона залізничного вокзалу в умовах наступу польських військ, а також наступальні дії на Поділлі. Після включення до об'єднаних сил УГА та УНР, сотня вирушила в похід на Київ. У вересні 1919 року вона була роззброєна і захоплена в полон більшовицькими силами. За деякими джерелами, частину жінок було страчено, інші зазнали репресій або були інтерновані [54, с. 246].

Особливої уваги заслуговують жінки, які, не маючи офіційної можливості служити в армії, видавали себе за чоловіків. Були випадки, коли дівчата підрізали волосся, носили чоловічу уніформу й виступали під чоловічими іменами. Ця тактика дозволяла уникнути дискримінації й реально потрапити на фронт. Як приклад, у Києві у 1919 році серед поранених бійців УГА виявили молоду жінку, яка, воюючи під чоловічим псевдонімом, отримала серйозне поранення і неодноразово була відзначена командуванням.

Загалом, за різними оцінками, у складі УГА служило від 80 до 120 жінок. Їхня діяльність охоплювала широке коло завдань: від бойових функцій до медичного обслуговування, ведення документації, організації тилового забезпечення. Деякі з них, як-от Ярослава Вітошинська-Дрогомирецька, Стефанія Девоссер, Марія Городиська та Ольга Висоцька, входили до складу канцелярії Залізного Загону. Частина з цих жінок мала військові звання, а також виконувала розпорядчі функції в штабах, що підтверджує високий рівень довіри з боку командування [58, с. 14].

Крім безпосередньої участі у боях, жінки активно діяли у складі військових шпиталів, брали участь у евакуації поранених, організації продовольчих баз, забезпеченні армії амуніцією. Відомо, що в час відступу з території Галичини у 1920 році значна частина медичних працівниць залишилася разом з пораненими бійцями, поділяючи з ними подальшу долю у полоні чи вигнанні.

Після закінчення воєнних дій чимало з цих жінок продовжували громадську й освітню діяльність, зокрема у середовищі емігрантів, у Галичині та на території Волині. Проте значна частина з них залишилася забутою через суспільне неприйняття ролі жінки-воїна, а також через політичні обставини міжвоєнного періоду та радянські репресії.

Варто зазначити, що, попри обмежені можливості для офіційного визнання, деякі жінки УГА здобули військові звання. Зокрема, відомо про 10 хорунжих серед санітарок, з яких 4 потрапили в полон. Вони проходили службу у складі бойових частин, часто під прикриттям чоловічого імені або в чоловічому одязі, що свідчить про необхідність приховувати свою гендерну ідентичність у патріархальному середовищі армії [58, с. 19].

Жінки також виконували важливі адміністративні функції в штабах і канцеляріях. Наприклад, сестри Павлусевич, Марія Городиська, Стефанія Девоссер і Ярослава Вітошинська-Дрогомирецька працювали у штабі Залізного Загону, деякі з них мали офіцерські звання та брали участь у воєнних маршах разом із підрозділом [49, с. 16–18].

Крім того, джерела згадують індивідуальні випадки героїзму. Наприклад, у березні 1919 року під час наступу на Великополе під Городком одна з дівчат разом із місцевою міліцією брала участь у штурмі польських позицій разом із військами 10 бригади. Її вчинок був високо оцінений командиром частини [25, с. 5–6].

Загалом, у складі УГА, за різними підрахунками, служило щонайменше 89 жінок, хоча реальна кількість могла бути значно більшою. Частина з них була мобілізована, інші приєднувалися добровільно. Після поразки визвольних змагань багато хто з них був репресований або емігрував. Пам'ять про цих жінок зберігається у спогадах, архівних документах і дослідницьких працях, хоча їхній вклад все ще не набув належного визнання в українському історичному наративі.

Таким чином, жінки в УГА були не лише помічницями, а й повноцінними учасницями військових процесів, що руйнує уявлення про виключно «чоловічу» війну і відкриває нові перспективи для вивчення ролі жінки в історії українських збройних формацій.

Жіноча присутність у військових формаціях УСС та УГА початку ХХ століття була не лише символічним, а й реальним проявом емансипації, громадянської зрілості та патріотизму українського жіноцтва. Попри незначну чисельність, стрільчині стали важливим явищем в історії українського визвольного руху. Жінки виконували широкий спектр обов'язків - від участі у боях і розвідці до санітарної служби, зв'язку, роботи в штабах і навіть командування підрозділами. Вони стикалися з дискримінацією, соціальними стереотипами, адміністративними бар'єрами, однак часто проявляли більшу стійкість і мотивацію, ніж частина чоловічого складу. Військова діяльність жінок, таких як Олена Степанів, Софія Галечко, Ганна Дмитерко, Ірена Кузь та інші, засвідчує про їхню активну роль не лише як винятків, а як представниць ширшого суспільного процесу модернізації.

Попри вагомий внесок жінок, післявоєнна суспільна парадигма не змогла або не захотіла інтегрувати досвід жінок-воячок у повсякденну культурну

пам'ять. Їхній героїзм витіснявся або зводився до приватної сфери, тоді як суспільству імпонували образи жінки-доглядальниці, матері, виховательки. Таке повернення до «традиційного» не лише маргіналізувало досвід стрільчинь, а й сповільнило процеси фемінізації суспільно-політичного простору. Участь жінок в УСС і УГА потребує подальшого глибокого вивчення на основі архівних матеріалів, особових джерел, періодики, спогадів і листування. Важливо також розглядати цей феномен у ширшому міжнародному контексті жіночої участі в збройних конфліктах, щоб не лише уникнути героїзації або маргіналізації, а й надати історичну справедливість тим, хто зробив свідомий вибір боротися за свою державу.

2.2 Жінки «Карпатської Січі»

У важкі часи національної боротьби України проти російських окупантів, жінки відіграли значну роль у створенні держави та її захисті, подібно до того, як це було під час існування Карпатської України. Як і 85 років тому, жінки віддано вкладали свої зусилля у спільну справу. Проте, через гендерні стереотипи, інформація про участь жінок у громадському та політичному житті Карпатської України досі залишається недостатньо висвітленою.

1 січня 1939 року в українській пресі було оголошено про створення "Жіночої Січі". У зв'язку з цим, у структурі Ради ОНОКС було створено Головну референтуру жіночих відділів "Карпатської Січі". Її очолила Стефанія Тисовська, а Марія Химинець стала її заступницею (організаційною референткою).

Паралельно з цим, при кожній окружній чи районній команді "Карпатської Січі" були створені аналогічні референтури, які безпосередньо їй підпорядковувалися. [18 с.195]

Звернення Головної Команди Карпатської Січі від 1 січня 1939 року стало важливим каталізатором активізації жіночого руху в Карпатській Україні. Воно містило заклик до свідомого українського жіноцтва активно долучатися до боротьби за українську державність у цей переломний історичний момент.

Головна Команда закликала жінок не лише морально підтримувати прагнення українців до самовизначення, але й особисто вступати до лав Карпатської Січі, стаючи активними учасницями цього національно-визвольного руху.

Особливий акцент у зверненні робився на необхідності організаційного оформлення жіночого руху. Головна Команда закликала створювати жіночі відділи Карпатської Січі в кожному населеному пункті Карпатської України, незалежно від його розміру чи географічного розташування. [21 с.134]

Важливим аспектом діяльності цих жіночих відділів мало стати вишколення місцевих провідниць та організаторок січового руху. Передбачалося, що ці жінки стануть лідерками на місцях, здатними мобілізувати та організувати жіноцтво для активної участі в боротьбі за українську державність. Звернення містило емоційно забарвлене гасло, яке мало стати своєрідним імперативом для кожної свідомої українки: «Нехай не залишиться жодна українська жінка поза рамками січової організації». Цей заклик підкреслював важливість єдності та мобілізації всього українського жіноцтва для досягнення національної мети. [31 с.198]

Звернення Головної Команди Карпатської Січі від 17 січня 1939 року, адресоване національно свідомому жіноцтву краю, мало на меті мобілізувати жінок для активної участі у боротьбі за українську державність. Закликаючи вступати до лав організації «Жіноча Карпатська Січ», звернення окреслювало коло завдань, покладених на жіноцтво в тогочасних умовах.

Серед ключових напрямків діяльності, визначених у зверненні, слід виокремити:

1. Формування національної ідентичності у підростаючого покоління. Жінкам відводилася значна роль у вихованні дітей в національному дусі, плеканні любові до України та її культурних надбань.
2. Протидія інформаційній агресії. В умовах політичної нестабільності та зовнішніх загроз, жінки мали стати активними учасницями інформаційної боротьби, протистоячи ворожій пропаганді та агітації.

3. Культурно-просвітницька місія. Поширення української культури, мови та традицій серед населення покладалося на жіноцтво як важливий чинник зміцнення національної свідомості.
4. Громадська консолідація. Організація різноманітних громадських заходів, поширення української преси та активна участь у громадському житті мали сприяти об'єднанню суспільства навколо ідеї української державності. [34 с. 287]

Зазначене звернення відіграло важливу роль у мобілізації жіночого потенціалу для боротьби за незалежність України. Воно не лише заклиало до формального членства в організації, але й окреслювало конкретні напрямки діяльності, де жінки могли зробити свій внесок у розбудову української держави.

З метою організаційного оформлення процесу створення "Жіночої Січі" Стефанія Тисовська ініціювала розробку та видання інструкцій, що регламентували заснування жіночих відділів та референтур при окружних та районних структурах "Карпатської Січі". [35 с.286]

Зазначені інструкції визначали чітку організаційну структуру референтур жіночих відділів в округах, на чолі яких стояли місцеві референтки, котрі, в свою чергу, мали своїх заступниць.

Документи містили імператив щодо негайного формування сільських відділів, до складу яких входили жінки та дівчата. Керівництво цими відділами покладалося на провідниць, відповідальних за надання поіменних списків членів до Головної референтури жіночих відділів, розташованої в Хусті.

Паралельно з цим було оголошено конкурс на краще організаційне оформлення жіночих відділів "Карпатської Січі" в населених пунктах Карпатської України, що стимулювало активність на місцях та сприяло поширенню ідей організації.

Упродовж січня 1939 року, найбільш структуровані установчі збори "Жіночої Січі" були проведені на територіях Рахівського, Свалявського та Воловецького округів. Зокрема, 9 січня, на установчому з'їзді "Жіночої Січі" у

Великому Бичкові, перед присутніми було презентовано доповіді пані Маркуш, присвячені ролі жінки в ОНОКС («Організація Народної Оборони Карпатської Січі»).

У своїй доповіді, Маркуш акцентувала увагу на значущості «Карпатської Січі» для українського жіноцтва, підкресливши, що в тогочасних суспільно-політичних умовах жінка володіє рівними з чоловіком політичними правами. Водночас, наголошувалося на більшій кількості покладених на жінку завдань, обумовлених її роллю матері, господині та виховательки. Для успішного виконання функції виховання національно та політично свідомого молодого покоління, жінка-мати, за словами Маркуш, потребує належної підготовки. [48 с.469]

Першочерговим завданням організації «Жіноча Січ» визначалося виховання свідомих жінок, здатних, у разі необхідності, надавати допомогу чоловікам, мобілізованим на фронт. Функціонал жінки в контексті збройного протистояння розглядався не лише у площині медичної допомоги (санітарка), але й розвідувальної діяльності. Важливим аспектом діяльності організації вважалося об'єднання менш свідомих жінок, сприяння їх національному самоусвідомленню та підтримка борців, що перебуватимуть на фронті. Маркуш, резюмуючи, наголошувала на тому, що ключовим завданням жінки є усвідомлене виконання ролі виховательки та організаторки в умовах становлення молодой Карпатської України.[39 с. 123]

У Великому Бичкові на посаду голови районної референтури при районній команді ОНОКС було призначено місцеву вчительку, ідентифіковану як А. Ткачуківна. Функцію її заступниці було покладено на А. Сурупову

За результатами проведених зборів, того ж дня до новоствореного жіночого відділу було зараховано 45 осіб жіночої статі, яких було розподілено на три організаційні групи, або рої. Чисельність першого рою становила 15 осіб, другого - 11, третього - 13 жінок-січовиків. Паралельно з цим, у Малому Бичкові було створено жіночий відділ, що складався з двох роїв, на чолі з місцевим педагогом, ідентифікованим як С. Грицева. У Сваляві аналогічний

відділ очолила референтка, ідентифікована як Куцуляк. Окрім зазначених, менші за чисельністю відділи також були організовані у населених пунктах Кобилецька Поляна та Росішка. [17 с.197]

Жінки-січовики відігравали активну роль у громадському житті, беручи участь у різноманітних суспільно-політичних та культурних заходах. Їхня діяльність включала організацію та участь у національних і релігійних святкуваннях, культурно-просвітницьких заходах (вечорах, виставах) та урочистих маршах, збір коштів для матеріальної підтримки українського війська, участь у виборчому процесі, зокрема у виборах до Сейму Карпатської України 12 лютого 1939 року, відзначення державних свят, таких як День Соборності України 22 січня у Хусті, та матеріально-технічне забезпечення військових формувань, включаючи пошиття військового однострою, національних та військових прапорів. Ці дії свідчать про їхню активну громадянську позицію та внесок у національно-визвольну боротьбу.

26 лютого жіночі відділи Січі під керівництвом Мільфантової у Сваляві, після окружного з'їзду Карпатської Січі та освячення бойового прапора, склали урочисту присягу на вірність Батьківщині. Аналогічні процеси відбувалися в інших регіонах Карпатської України, де місцеві жінки та дівчата масово вступали до осередків Жіночої Січі. За словами Олега Кандиби-Ольжича, жінки активно долучалися до Січі, усвідомлюючи важливість своєї участі у національному житті та збройній боротьбі. Згодом Жіноча Січ стала масовою організацією закарпатського жіноцтва. [11 с. 25]

Підготовка жіночих відділів Карпатської Січі включала в себе проведення інструкторських та вишкільних курсів. 18 січня 1939 року референтура Жіночої Січі Головного Командування Організації Народної Оборони Карпатської Січі (ГК ОНОКС) розробила інструкції для тритижневих курсів з метою підготовки керівників та організаторів жіночих відділів, які мали відбутися з 1 по 22 лютого.

15 лютого 1939 року в Хусті розпочалися інструкторські курси провідниць Жіночої Січі, в яких взяли участь від 50 до 54 жінок віком від 18

років, переважно вчительки народних шкіл. Організаторами курсів були призначені М. Химинець та Н. Михалевич, а інструкторами – Зеннон Коссак та Іван Кедюлич. Громадські організації Жіночий Союз та Пласт надавали суттєву допомогу у підборі інструкторів для занять з національного виховання, ідеологічного вишколу, культурно-освітньої роботи, а також у відборі кандидаток для участі в курсах.

Ці заходи свідчать про систематичний та цілеспрямований підхід до підготовки жіночих кадрів для активної участі у національно-визвольному русі на території Карпатської України. Навчальна програма курсів для жіночих відділів Карпатської Січі включала в себе такі дисципліни: українознавство (охоплювало історію та географію України, історію української літератури), жіноча та сімейна проблематика, основи народного господарства, картографія, топографія, організація жіночих курсів у міських умовах, гігієна, санітарна підготовка (зокрема, анатомія людини, фізіологія, надання першої медичної допомоги, захист від отруйних газів), а також розвідувальна справа. [30 с.201]

З 16 січня 1939 року у Сваляві жіночими відділами Січі були організовані курси санітарної та медичної допомоги, які проводилися за участі місцевого лікаря Мануляка. Протягом лютого 1939 року у Великому Бичкові та Перечині розпочали свою діяльність інструкторські курси з підготовки провідниць та організаторів жіночих відділів Карпатської Січі. Особлива увага на цих курсах приділялася санітарній підготовці, оскільки жіночим відділам Карпатської Січі належало виконувати функції Червоного Хреста на полі бою, надаючи першу медичну допомогу українським воякам. [30 с. 201]

9 лютого 1939 року, в рамках святкування II крайового з'їзду Карпатської Січі, близько трьох тисяч представниць Жіночої Січі прибули до столиці регіону для участі в урочистій ході. За свідченнями доктора Зої Плитас, січовички у сіро-синій формі організовано рухалися вулицями під командуванням Стефанії Тисовської. Парад приймав уряд Карпатської України на чолі з прем'єр-міністром Августином Волошиним, який перебував на балконі Січової Гостиниці.

Жіночі відділи Карпатської Січі посіли важливе місце у структурі національно-визвольного руху Закарпаття у період 1938–1939 років, репрезентуючи ефективну модель активної участі жінок у суспільно-політичному житті регіону. Формування Жіночої Січі, а також створення референтур при окружних і районних командах Організації Народної Оборони Карпатської Січі (ОНОКС), сприяли систематизації та організаційному зміцненню жіночого руху, мобілізуючи значні верстви жіноцтва до підтримки державотворчих ініціатив Карпатської України. Важливим напрямком їх діяльності була підготовка місцевих кадрів, здатних очолювати осередки та впливати на формування національно-патріотичної свідомості серед населення.[34 с. 198]

Організація та проведення спеціалізованих інструкторських курсів із дисциплінами, що включали українознавство, медичну та санітарну підготовку, розвідку, культурно-просвітницьку роботу, суттєво підвищили рівень компетентності жінок-січовичок. Завдяки набутим знанням та навичкам жінки змогли ефективно виконувати завдання в умовах воєнних дій, діючи як зв'язкові, санітарки, розвідниці та організаторки тилового забезпечення. Їх активна участь у громадських заходах, зокрема в урочистих маршах і масових акціях, сприяла консолідації українського населення Закарпаття навколо ідеї національного самовизначення. [38 с. 62]

Особливо значущим внеском жіночих підрозділів була їх діяльність у медико-санітарній сфері, яка дозволила надати своєчасну та ефективну допомогу пораненим, мінімізувавши втрати серед військових формувань. Окрім того, їхня активна позиція у сфері інформаційної та культурної протидії ворожій пропаганді та в національному вихованні підростаючого покоління мала довгостроковий вплив на формування національної та громадянської свідомості українців.

Отже, діяльність жіночих відділів Карпатської Січі є важливим історичним прикладом ролі жінок у національно-визвольних процесах, що сприяла подоланню гендерних стереотипів та утвердженню жінок як активних

суб'єктів громадсько-політичного життя. Цей досвід засвідчив значущість залучення жінок до суспільно-політичних процесів, створивши підґрунтя для подальших досліджень і більш повного осмислення участі жіноцтва у визвольній боротьбі України.

РОЗДІЛ III

ЖІНОЦТВО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ І ЕМІГРАЦІЇ

3.1 «Жінки УВО-ОУН»

У міжвоєнний період українські націоналістичні політичні структури, зокрема Українська Військова Організація (УВО) та Організація Українських Націоналістів (ОУН), активно сприяли залученню свідомого та політично активного жіноцтва до своїх лав. Важливим чинником у цьому процесі було формування символічного образу жінки як самовідданої діячки, яка готова до жертвності заради реалізації національної ідеї.

Українська Військова Організація (УВО), заснована 31 серпня 1920 року в Празі на зібранні старшин Українського Січового Стрілецтва (УСС), стала визначальним чинником українського національно-визвольного руху міжвоєнного періоду. Її створення було ініційоване полковником Євгеном Коновальцем, який усвідомлював критичний брак кваліфікованих військових кадрів, що суттєво позначилося на результатах українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Основним завданням УВО, відповідно до задуму Коновальця, стала підготовка військових структур, готових до негайної мобілізації у випадку військових конфліктів в Європі, зокрема потенційної війни держав Антанти з більшовицькою Росією. [37 с. 592]

З часу свого заснування УВО формує ідеологічні засади українського державницького націоналізму, що випереджували аналогічні концепції в інших європейських державах. Організація активно використовувала медіа-ресурси для поширення своїх ідей, зокрема через журнал «Заграва» і місячник «Сурма», що ставили за мету консолідацію української нації навколо державницьких ідей. Після усвідомлення неможливості отримати зовнішню підтримку від країн Антанти чи Польщі у боротьбі проти більшовиків, УВО переходить до формування збройного підпілля, яке Євген Коновалець уміло очолював та розвивав у структурно організовану мережу. У другій половині 1920-х років УВО застосовує терористичні методи боротьби, мотивуючи їх як необхідну форму самооборони в умовах порушення прав українського населення

польською владою. Цей етап діяльності характеризується такими заходами, як підпали державних та приватних польських об'єктів, диверсії на транспортних та комунікаційних мережах, що сприяло не лише продовженню активної боротьби за державність, але й посиленню морально-політичної мобілізації українців. [42 с 187]

Поряд із військовими діями, УВО також активно залучалася до культурно-просвітницької роботи. Члени УВО та ОУН брали безпосередню участь у діяльності таких організацій, як «Просвіта» та «Січ», сприяли розвитку українського шкільництва, економічних і культурних установ, відродженню Українського Університету у Львові. Таким чином, УВО виявилася не лише військовим, але й важливим суспільно-культурним чинником українського національно-визвольного руху. [45]

Розвідувальний апарат Української Військової Організації (УВО) був зосереджений на здобутті максимально повних і точних даних про польські військові сили. Особливий інтерес становили питання дислокації військових частин на території Польщі та суміжних землях, чисельності й складу особового складу польських військ, особливостей військового діловодства, мобілізаційних планів та особистих характеристик польських офіцерів у кожному конкретному підрозділі. Для глибшого розуміння ситуації використовувались військові довідники, спеціалізована література, а також польські та закордонні періодичні видання, будь-яка доступна інформація, що стосувалася військової справи. [74]

У ролі розвідників переважно виступали українці — колишні бійці Української Галицької Армії (УГА) та Українські Січові Стрільці, які служили в лавах польської армії. Кожна окрема розвідувальна група мала свій канал комунікації з центральним пунктом у Львові, де вся отримана інформація систематизувалася, класифікувалася й доповнювалася новими матеріалами. Завдяки суворій конспірації, чіткому розмежуванню діяльності окремих розвідувальних осередків та вертикальній системі зв'язків кожен агент знав лише безпосередньо свого зв'язкового. [37 с. 592]

Центром розвідувальної діяльності УВО була створена спеціальна система "поштових скриньок", через які кур'єри забирали й передавали інформацію. Зв'язкові УВО, ризикуючи власною безпекою та життям, забезпечували безперебійну доставку розвідувальних матеріалів. Особливо слід відзначити діяльність Ольги Басараб, яка є однією з небагатьох відомих жінок-зв'язкових організації. За спостереженням В. Мартинця, жінки на посадах зв'язкових та кур'єрів справлялися зі своїми обов'язками на високому рівні, оскільки завдяки конспіративним здібностям менше привертали увагу польської поліції, порівняно з чоловіками.[42 с. 347]

Серед науковців немає єдиної позиції щодо точної дати вступу Ольги Басараб до Української Військової Організації (УВО) та визначення її конкретних повноважень. Втім, низка дослідників, зокрема Надія Суровцева [7], у своїх спогадах, припускає, що це відбулося під час перебування Басараб за кордоном. Важливим підтвердженням тісних контактів Басараб із керівництвом УВО є її давнє знайомство з Євгеном Коновальцем, що бере початок ще у 1911 році у Відні, як зазначає професор Северин Левицький. [5]

Перебуваючи на службі в уряді Євгена Петрушевича в екзилі, Ольга Басараб мала доступ до широкого кола інформації та неодноразово здійснювала закордонні поїздки. Зокрема, разом із родиною Миколи Залізняка, який у 1919 році обійняв посаду посла УНР у Фінляндії, вона виїжджала до таких міст, як Гельсінгфорс, Стокгольм та Карлсбад, що на той час було значним досягненням для представників української еміграції. Ймовірно, саме ці обставини привернули увагу керівництва УВО, яке вирішило залучити її до розвідувальної діяльності за кордоном, доручаючи збір доступної інформації. Басараб відповідала всім критеріям, необхідним для ефективного виконання розвідувальних завдань: вона була відданою патріоткою, активною учасницею таких організацій, як «Просвіта», «Січ», «Пласт», демонструвала організаторські здібності, рішучість, вольовий характер, а також здатність працювати у складних побутових умовах заради української справи. Цю думку підтверджує і брат Северин Басараб, підкреслюючи, що основна її громадська

діяльність була пов'язана саме з роботою в УВО, яка залишалася прихованою навіть від її найближчого оточення. [8]

Восени 1923 року полковник Євген Коновалець на вимогу уряду Євгена Петрушевича залишив посаду Головного Команданта УВО. Новим Крайовим Командантом на території Західної України було призначено полковника Андрія Мельника. Для підтримання контролю над актуальними справами організації Коновалець потребував надійну особу у Галичині. Цілком ймовірно, що саме Ольга Басараб стала зв'язковою для неофіційного контакту між Мельником та Коновальцем. Після свого повернення зі Відня до Львова вона орендувала помешкання на вулиці Виспянського, 34, що стало важливим центром для організації внутрішніх та закордонних зв'язків УВО. [9]

9 лютого 1924 року співробітники інформаційного відділу дирекції поліції у Львові провели обшук у квартирі Стефанії Савицької, яку вона винаймала спільно з Ольгою Басараб. Існує декілька версій того, яким чином поліція вийшла на слід Басараб. Зокрема, одна з версій пов'язана з масовими арештами, що проводилися в лютому 1924 року серед представників українського університету у Львові, який польська влада розглядала не як наукову установу, а як осередок політичної діяльності. Причиною обшуку міг стати розшук студентки цього університету, родички Стефанії Савицької. 13 лютого 1924 року у газеті «Наш прапор» було опубліковано замітку під заголовком «Поліцейська нагінка на українське студентство», в якій повідомлялося, що 9 лютого у Львові поліція заарештувала студентку філософського факультету Євгенію Савицьку та ще двох студентів. Після ретельного особистого та квартирного обшуку їх було доставлено на вулицю Яховича. При цьому зазначалося, що Євгенію Савицьку та її сестру утримували в подальшому під арештом. [13 с.140]

Після повторного, більш детального обшуку помешкання було виявлено низку матеріалів, зокрема: 1) докладний опис структури польської армії німецькою мовою («Ordre de Battaille»), представлений на 19 сторінках машинопису; 2) пакет примірників стислих розвідувальних інструкцій

російською мовою, підготовлених розвідувальним відділом при KWOI, з детальними вказівками щодо проведення розвідувальних операцій; 3) зошит із чорновими записами, що містив докладний звіт про шпигунську діяльність на території Польщі з 1 серпня 1923 року, включно з інформацією про стан окремих полків і підрозділів, структуру польського офензивного та дефензивного розвідувальних апаратів, а також із зазначенням прізвищ і звань офіцерів; 4) уривки копій листів від Крайової Команди УВО з роз'ясненнями щодо ведення розвідувальних операцій; 5) реферати німецькою мовою — «Volkskrieg» («Народна війна») про методи й тактику революційної боротьби та «Lage Polen» («Становище Польщі») з аналізом військової підготовки на випадок війни; 6) два креслення військових казарм, виконаних на кальці; 7) зошит на 20 сторінок, що містив витяги з секретних наказів 10-го саперного та 10-го артилерійського полків разом з планами їхніх казарм. [32 с.323]

Після вилучення цих матеріалів о 6-й годині ранку було проведено ще один повторний обшук у квартирі С. Савицької та О. Басараб за дорученням начальника інформаційного бюро дирекції поліції у Львові, комісара Леона Кайдана. У результаті було знайдено лист від 6 лютого 1924 року з Берліна, адресований Ользі Басараб від Романа Романовича. Незважаючи на нейтральний загальний зміст, лист містив інформацію, яка могла завдати шкоди польській державі, а також 39 американських доларів, які, згідно з висновками поліції, були призначені для фінансування розвідувальної діяльності.

Загалом, в згадуваний період арешти учасників націоналістичних угруповань, так у У 1928 році Ольгу Вербицьку, активну учасницю Української Військової Організації (УВО), було засуджено за вбивство польського шкільного куратора Собінського. Наступного року відбулися судові процеси проти членів УВО та ОУН, під час яких групу молодих жінок обвинувачували у поширенні підпільної націоналістичної літератури. Серед обвинувачених були Марія Кравців, Софія Мойсеєвич, Марія Конрад, Марія Мудрик, Анна Мриц та Зеновія Кравців. [31 с. 50]

Одним із головних завдань ОУН було об'єднання українського народу в боротьбі проти поневолювачів, не зважаючи на соціальне чи статеве походження. Особливу увагу організація приділяла вихованню молоді, зокрема дівчат, національно свідомих та готових до активної участі в національно-визвольному русі. У межах молодіжного підрозділу Юнацтва функціонували окремі дівочі секції, де формували лідерок із сильним характером, здатних організовувати однолітків і брати відповідальність.

Дівочі сходини проводилися в умовах суворої конспірації — часто в парках чи на лавках, де спілкування було обмежене лише колом перевірених осіб. Учасниці вивчали історію України, читали заборонену літературу, дискутували на політичні теми, освоювали основи військової справи, передавали закодовану інформацію, і водночас формували свою ідентичність як борчинь за національну ідею. [29 с.54]

Важливо, що дівчата не лише засвоювали теоретичні знання, а й активно брали участь у практичній підготовці до майбутньої боротьби. Таким чином, жіночий рух в межах ОУН був не просто допоміжним, а невід'ємною частиною загального спротиву, який готував молодь до вступу в Організацію Українських Націоналістів. У 1931–1932 роках була сформована бойово-розвідувальна дівоча п'ятірка під керівництвом Марії Кос. До складу групи входили Віра Свенціцька, Катерина Зарицька, Дарія Гнатківська та Ганна Недведзька. Цим дівчатам доручали складні розвідувальні завдання: збір важливої інформації, встановлення контактів із потрібними людьми, стеження, а також виконання спеціальних операцій. До їхніх обов'язків входило й виманювання, осіб, яким ОУН винесла смертний вирок. [18 с.130]

На початку 1930-х років відбулося помітне посилення впливу ОУН на політичні процеси в Західній Україні. Варшавський і Львівський судові процеси середини 1930-х років продемонстрували, що організація є реальною силою, здатною вести підпільну боротьбу за національну ідею навіть нелегальними методами. Жінки в ОУН відігравали важливу роль — вони були не лише помічницями, а й рівноправними учасницями визвольної боротьби. Жінки

здобували політичну освіту через участь у молодіжних організаціях, таких як «Пласт», «Сокіл», «Луг», «Просвіта» тощо. Участь у «Союзі українок», культурних гуртках і дискусійних клубах сприяла формуванню в них почуття солідарності й національної свідомості. Ці традиції збереглися і в 1940–1950-х роках, змінюючись лише відповідно до політичних обставин. [17 с.195]

На початку 1940-х років ОУН активізувала залучення жінок до революційної діяльності, насамперед через мобілізацію жіночої мережі. Жінки займалися пропагандою, розповсюдженням літератури, листівок, організацією таємних зустрічей, а також забезпеченням одягом, харчами, технікою. Їх також залучали до політичного та освітнього виховання в лавах ОУН і УПА. Жінки брали активну участь в організації націоналістичних свят — наприклад, Дня Соборності (22 січня), вшанування Крут (29 січня), Листопадового зриву (1 листопада), Шевченківських днів (9–10 березня) та ін. [39 с. 156]

Під час зустрічей, наприклад, на сходинах імені Ольги Басараб (12 лютого), жінки обговорювали питання визвольного руху, обмінювалися знаннями та навичками. Їхній вишкіл охоплював широкий спектр: медичну справу, санітарну підготовку, розвідку, зв'язок, шиття, канцелярську роботу тощо. Навіть після приходу Червоної армії жінки продовжували свою діяльність у підпіллі. Жінки відігравали ключову роль у діяльності підпільного Українського червоного хреста (УЧХ), створеного для надання медичної допомоги пораненим воякам УПА. Очолювали крайові референтури підпільного УЧХ саме жінки: у західних областях України — Катерина Зарицька («Монета»), у північно-західних — Олена Мостович («Верба»), а на південно-східних — жінка під псевдонімом «Зіна». [36 с.93]

Ці референтури піклувалися про поранених, яких направляли на лікування до краєвих лікарів, фельдшерів та санітарів, що працювали в межах військових округів і сотень. Жінки відповідали за постійне поповнення запасів медикаментів і продуктів харчування, проводили агітаційну роботу серед населення та медичного персоналу, організовували навчальні курси для лікарів і санітарів. Вони також стежили за медичним і санітарним станом у війську та

серед цивільного населення, а також надавали підтримку родинам загиблих вояків УПА.

Основним завданням Українського Червоного Хреста (УЧХ) була організація санітарних пунктів у селах, розташованих далеко від головних шляхів, військових і поліцейських об'єктів. У таких місцях підпільна медична служба створювала шпиталі, щоб надавати пораненим бійцям допомогу, залишаючись при цьому в безпеці. В околицях цих шпиталів діяли референтури, які відповідали за роботу місцевих санітарок, координували навчання, організовували медичну допомогу та постачання. На кожен округ припадало 2–3 шпиталі, що працювали зі спеціально підготовленим персоналом. Медичну допомогу надавали як фахівці, так і місцеві жительки, яких навчали основам догляду. Часто такі шпиталі розміщувалися в лісах або облаштованих бункерах.

Керівництво УЧХ піклувалося про підготовку лікарів та медичних кадрів. Після 1944 року у селах облаштовували лікарські курси, на яких навчали медиків для роботи в умовах УПА. Однією з таких лікарок була Ольга Моргит із Сільце-Білки Тернопільської області. Іншими відомими діячками медичної служби були Софрона та Ярослава Олексинчук («Ярий»), які допомагали організовувати лікування й навчання санітарок. [45]

Жінки активно долучалися й до політичної та ідеологічної роботи. Вони проводили зустрічі, поширювали націоналістичні ідеї, вели пропаганду, займалися організаційною діяльністю. Відома діячка Богдана Світлик-Литвиненко («Доля») координувала роботу жіночих структур у Львові та області, працювала у пропагандистських осередках і редагувала підпільні видання — «До волі», «Повстанець», «Світанок» та інші. У 1945 році вона стала головною редакторкою часопису «Слово жінки». [12]

Отже, українські жінки, вступаючи до лав ОУН та УВО, робили свідомий вибір на користь боротьби за національну свободу. Їхня активність, відповідальність, вміння організовувати роботу та глибоке почуття обов'язку стали підґрунтям для широкого залучення до всіх напрямів підпільної

діяльності. Жінки не лише виконували традиційно «жіночі» функції — як-то медична допомога чи освітня праця — але й успішно діяли в сфері пропаганди, розвідки, зв'язку. Вони були ключовими фігурами у вихованні нових кадрів, забезпеченні функціонування організації та стали опорою для своїх побратимів у найтяжчі часи боротьби. Їхня участь у визвольному русі стала символом жертвності, сили духу та відданості ідеї незалежної України.

3.2 Дівчата екзильного уряду УНР

Після поразки визвольних змагань 1917–1921 років частина української еліти опинилася в еміграції, створивши Державний центр Української Народної Республіки в екзилі. Попри всі труднощі перебування за межами рідної землі, українці продовжували політичну та культурну діяльність, зберігаючи національну ідентичність і передаючи її наступним поколінням. У цьому контексті заслуговують на окрему увагу жінки, які брали активну участь у роботі екзильного уряду УНР та навколо нього, відіграючи важливу роль у суспільному, культурному та інтелектуальному житті еміграційного середовища.

Жінки, які працювали у структурах екзильного уряду УНР, зокрема в його представництвах за кордоном, відігравали ключову роль в інформаційному забезпеченні, дипломатичних комунікаціях та навіть у таємних операціях. Однією з яскравих постатей цього середовища є Марія Вольська-Пчелінська – жінка, яка поєднувала функції адміністративного працівника з неофіційною розвідувально-аналітичною діяльністю. Її внесок у роботу урядових структур еміграції включав збір та передавання інформації, участь у політичних консультаціях і підтримання контактів з українськими громадами Європи. [41 с.70]

Марія Степанівна Вольська народилася на Київщині в родині з глибокими громадянськими й культурними традиціями. Її мати, Францішка Вольська, попри польське походження та належність до давнього шляхетського роду

Лехно-Васютинських, активно підтримувала український національний рух і виступала за незалежність України. Сестра Марії – Софія Вольська, знана перекладачка творів Жуля Верна, також була активною учасницею жіночого руху. Вона стала дружиною Володимира Мурського – керівника розвідувально-дипломатичної місії УНР у Стамбулі в 1929–1935 роках.

Інформації про ранні роки життя Марії збереглося небагато. Відомо лише, що разом із сестрою вона здобула початкову освіту в жіночому католицькому монастирі на території Галичини. Згодом продовжила навчання у Франції та Великій Британії, що дало їй добру гуманітарну підготовку. У 1917 році вона вийшла заміж за Пчелінського — випускника Сумського кадетського корпусу, який мав болгарське походження. Після важких років еміграції у Румунії та Польщі подружжя переїхало до Болгарії. Саме там Марія Пчелінська почала свою офіційну службу в українській дипломатичній системі, працюючи друкаркою в посольстві УНР у Софії, яке очолював відомий український дипломат Олександр Шульгин. [17 с.196]

У 1925 році вона стала жертвою теракту, влаштованого радянськими спецслужбами в соборі Святої Неділі у Софії, під час якого отримала поранення. Після розлучення з чоловіком Марія переїхала до Франції, де отримала французьке громадянство, працювала медсестрою в одному з госпіталів Парижа та піклувалася про племінницю Лялю, яку родина надіслала на навчання до Франції. У 1929 році екзильний уряд Української Народної Республіки призначив Володимира Мурського на посаду керівника українського дипломатичного представництва в Стамбулі. У 1931 році до Туреччини прибула також Марія Пчелінська, яка супроводжувала племінницю до її батьків. Саме з цього часу розпочався її активний період участі в неофіційній дипломатично-розвідувальній діяльності. [21 с.131]

Завдяки контактам Пчелінської дипломатичне представництво УНР отримало можливість налагодження співпраці з представниками іноземних розвідувальних структур. Вона відвідувала престижний тенісний клуб у Стамбулі, власником якого був російський емігрант, полковник Мирилов. У

цьому клубі Пчелінська познайомилася з аташе французького посольства Денарду. Для здобуття його довіри вона виконувала завдання розвідувального характеру — збір інформації та спостереження за радянськими агентами.

У результаті проведеної нею роботи було ідентифіковано одного з агентів радянської розвідки під псевдонімом «Вальтер» і викрито місце розташування їхньої конспіративної резидентури, що функціонувала під прикриттям магазину друкарських машинок. Після інциденту з пожежею в цьому магазині радянська агентура зазнала суттєвого дезорганізаційного впливу. Реакцією радянських спецслужб стало завдання агенту «Надія» (імовірно, Миколі Забеллу) провести додаткове розслідування стосовно діяльності Марії Пчелінської. Збереглося копіювання листа представника уряду УНР І. Косенка, в якому він на прохання агента надав коротку характеристику Пчелінської. Крім того, у збереженому агентурному звіті вказується, що Пчелінська мала тісні контакти з Денарду, з яким перебувала на довірчих засадах, а її часті візити до французького посольства та безпосередньо в кабінет аташе викликали підозри щодо можливого особистого зв'язку між ними. [41 с. 80]

Завдяки Пчелінській відбулося також офіційне знайомство між Денарду та В. Мурським, що дало початок формалізованій співпраці між представництвами УНР та Франції в Стамбулі. Згодом, у Парижі, Денарду зустрівся з представниками українського екзильного уряду та генералом-полковником Армії УНР Олександром Удовиченком, який на той час очолював французький сегмент української розвідки. Серед ключових подій у біографії Марії Пчелінської, що свідчать про її глибоке залучення до неофіційної розвідувально-дипломатичної діяльності екзильного уряду УНР, варто відзначити її знайомство з полковником Імурою — військовим аташе та керівником японської розвідувальної резидентури в Стамбулі. Цей контакт був встановлений у 1931 році на тенісному корті Мирилова, де Пчелінська активно налагоджувала соціальні зв'язки в середовищі дипломатичного і військового істеблішменту. [74]

Співпраця з японською стороною мала стратегічне значення для українського уряду в еміграції. В контексті зростаючого радянсько-японського протистояння в регіоні Далекого Сходу українська сторона розглядала можливість створення на території Зеленого Клину (так званої Української Далекосхідної Республіки) автономного утворення, що мало б стати опорним пунктом для майбутньої визвольної боротьби. За словами Євгена Коновальця, союз із Японією міг забезпечити українському визвольному руху потужний геополітичний важіль, здатний «тримати Москву у шаху». [74]

Японська сторона також виявляла зацікавлення у можливій співпраці з українцями, як потенційними союзниками у стримуванні радянського впливу. Полковник Імура активно шукав виходи на українські національні кола в Стамбулі. Агентурні донесення радянської розвідки, зокрема агента під псевдонімом «Надія», містять неодноразові згадки про «особливі стосунки» між Імурою та Пчелінською, включаючи знаки уваги з боку японського аташе у вигляді розкішних букетів живих квітів, що надсилалися на адресу Мурських. За посередництва Пчелінської відбулася офіційна зустріч Імури з Володимиром Мурським, під час якої український дипломат презентував японському колезі власну публікацію *«Справжнє обличчя нової Росії»* та обговорив можливість її перевидання в Японії. Ця зустріч стала підґрунтям для налагодження потенційної співпраці між українськими й японськими політичними та розвідувальними структурами. Надалі Імура провів перемовини також у Парижі з представниками ДЦ УНР і очільниками українських спецслужб. Цей дипломатичний успіх, досягнутий без участі офіційної держави, був значною мірою результатом ініціативності Марії Пчелінської. Після смерті В. Мурського у 1936 році Пчелінська, ймовірно, повернулася до Франції. Відомості про її подальше життя є фрагментарними. Цікавий епізод зафіксовано в мемуарах емігранта О. Нікольського, розміщених на порталі «Наш Баку». Він згадує, що у 1952 році, перебуваючи в Парижі в гостях у свого знайомого, сходознавця Алі Акбара Алі-Мардан-бека Топчибашева, познайомився з його дружиною — Марією Пчелінською. Водночас, вказується, що ця жінка брала участь у Русі

Опору у Франції під час Другої світової війни Враховуючи рідкісне слов'янське ім'я та прізвище, можна припустити, що мова йде саме про героїню цього дослідження. [74]

Поряд із Марією Пчелінською, яка активно діяла на дипломатично-розвідувальному фронті, варто згадати іншу представницю українського жіноцтва в екзилі — Зінаїду Мирну (1875–1950). Її внесок у справу української еміграції був не менш вагомим, хоча й реалізовувався здебільшого в гуманітарній та правозахисній площинах.

Після створення Українською Національною Радою власних філій у Західній Європі, саме Зінаїда Мирна очолила представництво у Берліні. Вона активно співпрацювала з міжнародними інституціями, такими як Шведський Червоний Хрест, Ліга Миру та Свободи, залучаючи їх до боротьби за права поневолених народів, у тому числі українців. Її діяльність мала системний і тривалий характер: Мирна не просто представляла українську справу на міжнародному рівні, а й формувала мережі підтримки серед гуманітарних організацій.

Після переїзду до Праги вона долучилася до Жіночого Українського Союзу, а в 1929 році вступила до Ліги Миру в Женеві — потужної міжнародної платформи, яка давала можливість привертати увагу світової громадськості до проблем українського народу. Її активна позиція є показовим прикладом того, як жінки української діаспори брали участь не лише у культурно-просвітницькій, але й у дипломатичній діяльності.

З-поміж інших відомих діячок того часу, варто також згадати Ольгу Гусар — очільницю Жіночої Громади в Чернівцях, яка представляла інтереси українських жінок на міжнародному рівні, зокрема під час Конгресу меншин у Будапешті 1925 року. [35 с.289]

В архівних документах Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України, міститься інформація про участь в розвідувальній діяльності, ще однієї жінки У службовій примітці до документа, що описує склад кур'єрської мережі Центральної розвідки УНР, висловлюється припущення, що

за псевдонімом "Соня" могла діяти Любов Осколко, донька отамана Осколка. Цей факт відкриває нові перспективи для реконструкції персонального складу агентури УНР в екзилі, зокрема жіночого сегменту. [1]

Про отамана Осколка відомо, що він був учасником збройної боротьби у період визвольних змагань, проте зазнав репресій, ймовірно, з боку радянських або навіть конкурентних українських сил. З огляду на таку біографічну спадковість, участь його доньки у розвідці УНР виглядає як форма продовження родинної боротьби за українську державність уже в умовах еміграції та інформаційного фронту.

Якщо гіпотеза про тотожність "Соні" і Любові Осколко підтвердиться, це дасть змогу не лише персоніфікувати одну з найбільш загадкових фігур у структурі УНРівської розвідки, а й пролити світло на механізми формування агентурного середовища, в якому родинні зв'язки, національна свідомість і особиста мотивація відігравали вирішальну роль. [1]

Аналіз джерел та біографічних матеріалів дає змогу зробити важливі узагальнення щодо ролі жінок у функціонуванні екзильного уряду Української Народної Республіки. Як показує приклад Марії Пчелінської, жінки брали активну участь не лише у гуманітарній або культурно-просвітницькій діяльності, а й у сфері розвідки, дипломатії та неофіційних міжнародних контактів. Її співпраця з французькою та японською резидентурами, виконання делікатних інформаційних завдань, а також встановлення стратегічних контактів для УНР у Стамбулі свідчать про високий рівень довіри до неї з боку розвідувального керівництва.

Не менш значущою є діяльність Зінаїди Мирної, яка, очолюючи представництво Української Національної Ради в Берліні, брала участь у міжнародному правозахисному русі, співпрацюючи з організаціями, такими як Шведський Червоний Хрест і Ліга Миру. Її діяльність у Женеві та Празі сприяла зміцненню міжнародного іміджу української еміграції як суб'єкта політичного життя.

Крім того, згадка в архівних документах про кур'єрку "Соню", імовірно Любов Осколко, доньку загиблого отамана, підкреслює особливу участь жінок у кур'єрсько-розвідувальній службі, що вимагала надзвичайної мужності, витримки та інтелектуальної гнучкості. Її присутність у переліку ключових агентів розвідки УНР свідчить про поступове руйнування гендерних бар'єрів навіть у сфері безпеки.

Таким чином, жіноча складова в структурі еміграційного середовища УНР є не лише побічним елементом, а невід'ємною частиною національної боротьби, що охоплювала як інтелектуальну, так і оперативну діяльність. Подальше вивчення біографій цих жінок відкриває нові перспективи для осмислення історії української еміграції через призму гендеру, міжнародних відносин і неформальної дипломатії.

3.3 Кохані і супутниці очільників

Підпільний статус українського визвольного руху 1940–1950-х років суттєво вплинув на формування особистісних стосунків його учасників, особливо у романтичній сфері. Життя в умовах тотальної конспірації, обмеженого пересування та відсутності приватності вимагало жорсткого підпорядкування особистих інтересів колективній меті. Особисте життя вважалося другорядним щодо завдань визвольної боротьби, а будь-які прояви інтимності розцінювались як відволікання від обов'язків і загроза бойовій дисципліні. Саме тому навіть офіційно схвалені шлюби не заохочувались і вимагали попереднього погодження з провідником. Зі зростанням тиску радянських сил після 1944 року контроль за приватною сферою підпільників лише посилювався. [37 с.593]

Під особливою підозрою опинилися жінки. Вже у 1950 році в інструкціях організації заміжніх жінок та охочих добровільно приєднатися до підпілля рекомендували вважати потенційними агентками. Такі підозри стали підґрунтям для поступового витіснення жінок зі структур визвольного руху або значного обмеження їхньої участі. Згортання жіночої сітки ОУН та усунення

жінок з бойових формувань УПА супроводжувалося поширеною думкою про їхню психологічну непридатність до збройної боротьби й небезпеку романтичних зв'язків для внутрішньої дисципліни. [38 с. 70]

Попри офіційні заборони, у підпіллі існували так звані фактичні шлюби — неформальні партнерства, що часто виникали внаслідок емоційної близькості та спільного життя в умовах ризику. Ці стосунки трималися у таємниці й супроводжувалися стигматизацією, особливо для жінок, які вважались відповідальними за порушення моральних норм. У багатьох випадках такі зв'язки закінчувались трагедіями — від зради до самогубств. Особливо небезпечним був ризик, що кохані або дружини підпільників, потрапивши до рук НКВД або МГБ, ставали інформаторками й засобом для виявлення місць перебування керівників або бойових груп. Нерідко саме через таких жінок відбувалися масштабні арешти та знищення структур підпілля. [72]

Інтимна сфера була суворо регламентована, а статеві зв'язки поза шлюбом каралися дисциплінарно або навіть смертю. Чоловіків могли розстрілювати за численні зв'язки, а жінок принижували публічно — обрізанням волосся або відстороненням від виконання обов'язків. Жінки, які опинялися у фактичних подружніх стосунках, зазвичай втрачали організаційний авторитет і ставали залежними від своїх партнерів. У низці випадків керівники підпілля зловживали владою, встановлюючи сексуальні стосунки з підлеглими — друкарками, санітарками, зв'язковими. Становище жінок у таких стосунках було подвійно вразливим. З одного боку, інтимний зв'язок із впливовим підпільником міг дати певний захист і доступ до ресурсів. З іншого — ці стосунки залишалися неофіційними, часто залежними від волі чоловіка, а в разі вагітності жінка опинялась перед драматичним вибором. Народження дитини у криївці могло стати фатальним як для матері, так і для немовляти. Більшість підпільниць не мали доступу до медичної допомоги, тому смертність дітей була високою. Жінки, які вирішували народжувати, часто змушені були залишати немовлят у чужих сім'ях або підкидати, що призводило до глибоких психологічних травм. [72]

Суспільна думка того часу також була несприятливою до жінок, які вступали в позашлюбні зв'язки. Християнське виховання, сільські моральні норми та страх втратити «чесне ім'я» тиснули на жінок, примушуючи їх приховувати свою сексуальність або стримувати власні почуття. Водночас саме жінкам приписувалася відповідальність за «моральний стан» організації. Вони були зобов'язані стримувати чоловіків, уникати провокацій, бути пасивними в інтимній сфері. Така подвійна мораль сприяла не лише стигматизації, а й поступовому виключенню жінок із важливих сфер ухвалення рішень у підпіллі. Загалом, у підпільному русі сексуальність була сферою жорсткого контролю, покарань і подвійних стандартів. Її жорстка регламентація не завжди зупиняла прояви інтимного життя, але значно ускладнювала становище жінок, які опинялись у фактичних шлюбах або ставали матерями. Сексуальні стосунки, що могли бути джерелом підтримки і тепла в умовах війни, перетворювались на ще одне поле боротьби — між ідеологією, виживанням, тілесністю та владою. [72]

Проте не менш важливими є постаті, що виступали офіційними дружинами очільників визвольного року, в цьому контексті, особливої уваги заслуговують сестри Ольга та Софія Федак, які об'єднавши власні долі з лідерами українського націоналістичного руху — Євгеном Коновальцем та Андрієм Мельником, — не лише супроводжували їх у драматичних перипетіях еміграційного існування, а й здійснювали вагомий, хоч і часто непомітний, вплив на збереження ідеологічної тяглості та цілісності національного середовища.

У парадигмі гендерно чутливого аналізу життєпис Ольги Федак-Коновалець постає як приклад глибоко вкоріненої, хоча і структурно невидимої участі жінки у визвольному процесі. Походячи з аристократичного львівського середовища, Ольга була наділена тонкою чутливістю, інтелектуальною витонченістю та музичним обдаруванням, які, однак, не змогли реалізуватися у професійному вимірі через делікатність здоров'я та психологічну вразливість. Її знайомство з Євгеном Коновальцем, укорінене в мережі родинних і політичних

зв'язків, поклало початок партнерству, яке, попри зовнішню стриманість, базувалося на глибокій ідеологічній спорідненості. [47 с.80]

Шлюб Коновальців, укладений у 1922 році вже в умовах політичної еміграції, розгортався в складному геополітичному контексті міжвоєнної Європи, де безпека, мобільність і гнучкість стали ключовими передумовами виживання. Ольга не обмежувалася роллю дружини: вона взяла на себе значну частину побутової, фінансової й навіть комунікаційної інфраструктури. Її участь у функціонуванні осередку Коновальця охоплювала управління бюджетом, здійснення грошових переказів на користь ОУН, координацію контактів з українською діаспорою. Її постать, попри формальну відсутність у публічному полі, була ключовим чинником стабілізації внутрішнього простору політичного лідера. [39 с.234]

Особливо вагоме місце у світоглядній системі Ольги посідала ідея родинної єдності як морального осердя національного служіння. Виховання сина Юрка, якому вона прищеплювала українську мову в мультикультурному середовищі еміграції, свідчить про її стратегію символічного опору — збереження ідентичності в умовах децентралізованої боротьби. Після втрати чоловіка унаслідок теракту в Роттердамі 1938 року, а згодом і смерті єдиного сина, Ольга залишилася самотньою, однак не полишила ні участі в громадському житті, ні вірності ідеалам, які розділяла з Коновальцем. До останніх днів життя, працюючи в бібліотеці при осередку УГКЦ у Римі, вона залишалася у тіні великої історії, водночас утверджуючи свій особистий і громадянський етос терпіння, жертвовності та тиші, що була сповнена сенсу. [31 с.51]

Сестра Ольги, Софія Федак, — не менш значуща постать у структурі підтримки та супроводу національного руху. Її шлях поруч з Андрієм Мельником, співтворцем УВО та наступником Коновальця на чолі ОУН, був позначений не публічними гаслами, а щоденною адміністративною працею, інтелектуальною стриманістю і стійкістю, гідною наукового осмислення. Софія, освічена у Віденській торговельній академії, працювала у

кооперативному русі, а пізніше — у банківських структурах Люксембургу, демонструючи приклад економічної автономії жінки в умовах еміграції. [20 с. 134]

Її відданість нареченому, а згодом чоловікові, проявилася ще в роки його тюремного ув'язнення, коли вона щоденно забезпечувала зв'язок із загратованим Мельником, виконуючи обов'язки, що поєднували інтимну прив'язаність з політичним служінням. У подальшому вона взяла на себе функцію особистої секретарки: редагувала документи, вела ділове листування, координувала контакти, водночас залишаючись на периферії офіційного наративу. Після війни, коли подружжя зазнало інтернування німецькою владою, а потім змушене було жити в еміграції у Люксембурзі, Софія зберегла здатність до внутрішньої рівноваги й відповідального служіння. Її постать — це приклад мовчазної героїні, що формувала інтелектуальний ландшафт націоналістичного середовища, не претендуючи на офіційну роль, але будучи одним із «фундаментів повсякденної сталості». [13 с.145]

По смерті Андрія Мельника у 1964 році, Софія продовжувала самотійне життя, вже обтяжене хворобою, але позначене гідністю. Її відхід у 1990 році символічно завершив одну з епох української політичної еміграції, в якій роль жінок здавалася тіньовою, але насправді була структурно необхідною.

Історія сестер Федак не є лише паралельною розповіддю до «великої» історії визвольного руху. Це — інша її площа: місце, де націоналізм реалізовувався через побут, відповідальність, мовчання, логістику й моральну опіку. Переосмислення цих біографій вимагає від нас відмови від дихотомії «герой–дружина» на користь більш складної, поліфонічної моделі участі, в якій жіноча присутність не є другорядною, а рівноцінною — хоч і по-іншому структурованою — формою політичного буття.

У складному і суперечливому ландшафті українського національно-визвольного руху ХХ століття постать Ярослави Стецько (уродженої Ганни-Євгенії Музики) постає як винятковий приклад жінки, яка зуміла інтегрувати індивідуальну долю у стратегічні лінії великої політичної історії. Її біографія —

це не лише свідчення глибокої ідейної відданості, а й еволюція жіночої політичної суб'єктності, що в умовах еміграції та ідеологічної боротьби сформувала унікальний приклад жіночого лідерства на перетині приватного, політичного та транснаціонального. Походячи з села Романівка на Тернопільщині, Слава Стецько з юних років була залучена до діяльності ОУН, і вже з 1938 року — на тлі зростаючої європейської турбулентності — утвердилась у полі націоналістичного спротиву як активна учасниця ідеологічної роботи. Її арешт німецькою адміністрацією у 1943 році та подальша втеча завдяки зусиллям соратників стали лише преамбулою до ширшої історії опору — вже в контексті вимушеної еміграції та глибокої політичної конспірації. [72]

Вирішальним моментом у формуванні політичної ідентичності Стецько стала її зустріч з Ярославом Стецьком у 1944 році, яка перетворила не лише її ім'я, а й весь вектор її подальшого життя. Її участь у визволенні пораненого провідника з-під контролю комуністичних сил та переправа до американської окупаційної зони засвідчила не лише особисту сміливість, а й високу ступінь організаційної відповідальності. З цього моменту постає фігура Слави Стецько як соратниці, ідеологині, адміністраторки, комунікаторки, а згодом — публічної політикині. [71]

Із 1968 року вона очолила сектор зовнішньої політики Проводу ОУН, уособивши трансформацію жінки з тіні організаційного апарату в репрезентативну фігуру міжнародного антибільшовицького фронту. Її активна участь в Антибільшовицькому блоці народів (АБН), ініціативи зі створення Європейської ради за свободу, заснування Червоного Хреста УПА, редагування ідеологічних видань — усе це стало елементами цілеспрямованої стратегії транснаціонального спротиву, що уможливлювала присутність українського голосу в глобальному контексті холодної війни.

Після смерті Ярослава Стецька у 1986 році, вона зберігала беззастережну вірність не лише його пам'яті, але й ідеологічному курсу. Кульмінацією її політичної еволюції стала ініціатива створення в 1992 році Конгресу

Українських Націоналістів (КУН) — партійної формації, яка мала забезпечити тяглість ідеології ОУН(б) у нових умовах незалежності. Цей крок засвідчив її здатність до політичної адаптації без втрати принципності, а також її бачення сучасної України як простору для реального втілення ідей, які колись були справою підпілля. [55]

Символічним є те, що, не приймаючи жодного іноземного громадянства в роки еміграції, Слава Стецько принципово чекала на український паспорт — не як формальність, а як визнання історичної правди. Після здобуття громадянства вона двічі була обрана народною депутаткою України. У 2002 році, як найстарша за віком депутатка, саме вона урочисто відкрила сесію парламенту, символічно утверджуючи присутність жінки-націоналістки в центрі державотворення.

Її політична діяльність у пострадянській Україні вирізнялася витонченим балансом ідеологічної твердості й гнучкості комунікації. За свідченням сучасників, зокрема Ярослава Сватка, вона володіла високим рівнем аналітичної культури, була незворушною до провокацій і здатною до розрізнення стратегічного й другорядного навіть у найскладніших політичних ситуаціях. Її досвід редакторської, дипломатичної й організаційної праці у повоєнній Європі став потужним ресурсом для модерної політичної поведінки в українському парламенті 1990-х.[47]

Таким чином, постать Слави Стецько є прикладом не лише успішної еволюції жінки з-поміж структур націоналістичного підпілля у повноцінного актора політичного процесу, а й уособлення нового — етичного, культурного й республіканського — націоналізму, у якому ідея Батьківщини поєднується з високими вимогами до себе та гідністю в політичній дії. Її життєвий шлях підтверджує, що жінка в націоналістичному русі — не другорядна постать, не тінь героя, а самостійна субстанція політичної історії з власною глибиною, автономією й стратегічним баченням.

3.4 Українські ренегатки

Історія українського національно-визвольного руху нерозривно пов'язана не лише з героїзмом, самопожертвою та боротьбою, а й із випадками зради, колабораціонізму та моральних дилем. Особливо мало вивченим залишається феномен жінок-ренегаток — українок, які, перебуваючи в структурі підпільних або націоналістичних організацій, з різних причин переходили на бік супротивника: радянських спецслужб або нацистських адміністрацій. Їхні постаті історіографія досі сприймає крізь призму крайнощів: від повного замовчування до демонізації.

Постать ренегатки, жінки, що перейшла на бік окупаційної чи репресивної влади, залишається вкрай чутливою темою в історичному наративі. Часто такі жінки були не просто пасивними виконавицями наказів, а діяли свідомо, іноді — цілком цинічно. Водночас не можна ігнорувати ті екстремальні обставини, в яких ухвалювалися їхні рішення: жорстокі допити, шантаж, погрози близьким, внутрішні ідеологічні сумніви. Для одних зрада була способом уникнути смерті, для інших — результатом розчарування у русі, а для когось — шансом здобути владу або помститися.

Марія Нікіфорова (1885–1919), відома також як Маруся, — одна з найяскравіших і найбільш суперечливих постатей періоду революцій в Україні. Походячи з Олександрівська (нині Запоріжжя), вона долучилася до революційного руху ще в юності, була заарештована та заслана. Після втечі за кордон навчалася в європейських анархістів. [24 с. 234]

Марія Нікіфорова сприйняла Жовтневу революцію як черговий крок на шляху до ліквідації державних інституцій, згідно з анархістською ідеологією. У місті Олександрівську вона розпочала формування власних збройних підрозділів, відомих як «Чорна гвардія», готуючи анархістську відповідь на загострення конфлікту, який швидко еволюціонував у повномасштабну громадянську війну. У листопаді 1917 року Олександрівська рада ухвалила рішення про приєднання до Української Народної Республіки (147 голосів проти 95), водночас не визнавши легітимність новоствореної Російської

Радянської Республіки. У відповідь на це Нікіфорова уклала союз із місцевими революційними соціалістами, організувавши таємне постачання зброї та здобувши підтримку підрозділів Чорноморського флоту. 12 грудня було піднято збройне повстання, в результаті якого Раду було повалено, а згодом її контроль відновлено за участі делегатів від більшовиків, лівих есерів та анархістів. [23 с.123]

25 грудня Нікіфорова зі своїм загonom вирушила до Харкова, де долучилась до утворення Української Народної Республіки Рад. Там вона здійснювала експропріації товарів з місцевих крамниць та займалася їх перерозподілом серед населення. Через кілька днів її підрозділ брав участь у боях з гайдамаками в Катеринославі, здобувши місто для радянської влади; особисто вона роззброїла 48 вояків. Після розпуску Всеросійських Установчих зборів ВЦВК, громадянська війна стала неминучою. Більшовицьке керівництво почало розглядати анархістські загони на чолі з Нікіфоровою як ключову опору в Україні. У її відсутність Олександрівськ було знову захоплено силами Центральної Ради, проте вже 2 січня 1918 року після триденних боїв, за підтримки Червоної гвардії з Росії та Чорної гвардії з Гуляйполя, місто повернулось під контроль радянських сил, змусивши війська УНР відступити на Правобережжя. [24 с.156]

Через два дні в Олександрівську було створено Революційний комітет (Ревком), що став осередком радянської влади в регіоні. Нікіфорову обрали заступницею голови комітету. Попри ситуативну співпрацю з більшовицькою владою, Нікіфорова залишалася послідовною adeptкою анархістської доктрини, яка унеможлиблювала тривале визнання будь-якої централізованої політичної вертикалі, зокрема тієї, що проголошувалася від імені диктатури пролетаріату. Її військова активність, хоч і спорадично узгоджувалася з операціями більшовицьких формувань, вирізнялася автономністю рішень, політичною радикальністю та демонстративним нехтуванням дисциплінарними ієрархіями. Така позиція, з одного боку, забезпечувала їй авторитет серед нижчих соціальних верств і революційних маргіналів, а з іншого — постійно викликала

занепокоєння в середовищі радянського командування, що вбачало в анархістських загонах непередбачуваний чинник у власному стратегічному плануванні. [24 с. 245]

Нікіфорова постає як парадоксальна фігура: водночас — провісниця соціального повстання і руйнівниця національного державотворення. Її історична спадщина лишається дискусійною, оскільки в ній перехрещуються елементи революційного романтизму, політичного нігілізму та безкомпромісної боротьби із будь-якими формами авторитаризму — навіть тими, що маскувалися під гаслами соціального визволення. Страта Нікіфорової білогвардійцями в Севастополі 1919 року лише підкреслює амбівалентність її ролі: від героїні антидержавного спротиву — до політично небезпечного елемента, неприйнятного для жодного з таборів тогочасного ідеологічного спектру.

У контексті дослідження феномену українських жінок, які в силу обставин або з власної ініціативи опинялися по інший бік визвольної боротьби, постать Людмили Фої набуває особливої аналітичної ваги. Її життєвий шлях дозволяє простежити трансформацію учасниці підпілля в об'єкт агентурного контролю з боку радянських спецслужб, а згодом — у свідомого або вимушеного носія подвійної ідентичності. Цей випадок є репрезентативним для ширшого явища — залучення українок до складної структури зради, подвійної лояльності та ідеологічного перевизначення в умовах гібридної війни.

Народжена 3 вересня 1923 року в селі Топори на Житомирщині (з альтернативною версією — 1922 рік, смт Ставище, Київська область), Фоя ще на початку 1940-х років долучається до структури ОУН, де виконує обов'язки зв'язкової, а згодом — пропагандистки. Її залучення до підпілля припадає на період функціонування мережі Центральної України, очолюваної Дмитром Мироном ("Орликом"), чия загибель у липні 1942 року стала символом крихкості організаційної безпеки в умовах німецького окупаційного режиму. [27 с. 20]

У наступні роки Фоя не тільки продовжує діяльність в організації, але й розширює сферу впливу, беручи участь у медичному забезпеченні УПА, налагодженні контактів із Волинським підпіллям та безпосередньо співпрацюючи з керівником СБ ОУН на Волині Миколою Козаком. Її постать ідентифікується як ключовий комунікативний елемент між регіональними осередками визвольного руху. [4 с. 123]

Після вступу радянських військ до Києва у листопаді 1943 року Фоя продовжує підпільну боротьбу вже в антирадянському форматі. Її арешт 24 січня 1944 року, допити, психологічний тиск та подальша вербовка у статусі агентки "Апрельська" демонструють характерні механізми оперативної інкорпорації, що активно застосовувалися НКВД для інфільтрації націоналістичних структур. Її використання як частини штучно створеного "підпілля" в Києві і роль у спецоперації на Волині, ініційованій Сергієм Каріним-Даниленком, свідчать про складність та багаторівневість оперативної гри з боку радянських спецслужб. Кульмінаційним моментом стало саморозкриття Фої перед повстанцями, що супроводжувалося небаченим у практиці СБ ОУН проявом довіри з боку Миколи Козака. Його рішення не лише врятувало Фою від страти, а й дозволило реінтегрувати її у визвольний рух у ролі подвійної агентки. Цей прецедент можна інтерпретувати як акт стратегічного прагматизму, вмотивованого необхідністю використання супротивної агентури для контрозвідувальної діяльності. [4 с.123]

Подальша кар'єра Фої у лавах підпілля характеризується інформаційно-пропагандистською активністю, зокрема редагуванням видання "Молодий революціонер" та поширенням літератури антирадянського спрямування. Її остаточний розрив з радянськими структурами було зафіксовано у квітні 1946 року, коли вона була оголошена у всесоюзний розшук. Загибель Людмили Фої 19 липня 1950 року внаслідок зіткнення з чекістсько-військовими формуваннями на Рівненщині підсумовує її траєкторію як постаті, що втілює амбівалентність, ризик і жертвовність жіночої участі в антагоністичних структурах влади й спротиву. Її біографія є надзвичайно цінним джерелом для

аналізу гендерної оптики у вивченні радянських спецоперацій та механізмів виживання й опору в тоталітарному суспільстві.

У цьому контексті також заслуговує на увагу біографія Катерини Зарицької — однієї з найвідоміших постатей українського жіночого підпілля, чий трагічний досвід дозволяє говорити про феномен мимовільного ренегатства. Зарицька, зв'язкова Романа Шухевича, діячка Українського Червоного Хреста, опинилася в ситуації, коли через надзвичайно витончені й провокативні методи радянських спецслужб стала джерелом компрометуючої інформації, що була використана проти підпілля. Історики відзначають, що така поведінка не була свідомим вибором чи зрадою з ідейних міркувань. Навпаки, вона стала результатом маніпуляцій, психологічного тиску та інструменталізації особистої довіри — типових для методів НКВД-МГБ. [20 с. 134]

Катерина Зарицька стала мимовільною виконавицею плану, спрямованого на нейтралізацію одного з найвищих керівників ОУН — Романа Шухевича. Згідно з документальними свідченнями, вона була використана радянськими спецслужбами в межах оперативно-комбінованої акції "Берлога", метою якої було виявлення місця перебування Шухевича через організацію низки фальшивих зустрічей і посередників. У рамках цієї спецоперації Зарицьку примусово залучили до контактів із заздалегідь контрольованими структурами, через які НКВД-МГБ встановлювали агентурне спостереження та забезпечували передачу дезінформації. Її використання в цій операції мало характер класичного пасткового сценарію, що поєднував емоційний тиск із системним контролем середовища, в якому вона перебувала. Після арешту її використовували як приманку у складній операції радянських органів безпеки, маніпулюючи її бажанням врятувати інших або вберегти себе. Важливо зазначити, що після виконання завдань, до яких її змусили, вона сама була репресована — засуджена до тривалого ув'язнення, що суперечить наративу про свідому колаборацію. Це свідчить про те, що навіть ті, кого влада змусила

до співпраці, не уникали долі «розхідного матеріалу» для системи, яка функціонувала на логіці тотального підозрювання й покарання. [23 с. 123]

Отже, історія Катерини Зарицької в контексті мимовільного ренегатства засвідчує, наскільки фрагментованим і вразливим було становище жінок у визвольному русі перед обличчям цинічної репресивної машини. Її випадок — один із тих, що розкриває глибину трагізму подвійної поразки: особистої, моральної та структурної — як частини ліквідації національного підпілля. Цей приклад дозволяє розширити розуміння ренегатства не лише як зради, а як складного психологічного та ідеологічного феномену, де жертва часто не має змоги обирати.

Для глибшого розуміння спектру ренегатства доцільно здійснити порівняння з діяльністю Марії Нікіфорової — постаті, яка репрезентує усвідомлене протиставлення себе національному визвольному проєкту. На відміну від Фої та Зарицької, які стали жертвами репресивних обставин, Нікіфорова діяла з чіткої анархістської позиції, виступаючи не як пасивний об'єкт політичного впливу, а як активна носійка альтернативного ідеологічного бачення. Це порівняння дає змогу окреслити важливу межу між свідомою політичною опозицією та зумовленою примусом або маніпуляцією участю в діях, що сприймалися як зрада.

Таке трактування дає підстави для переосмислення терміна «ренегатка» у науковому дискурсі: замість осудливої категорії — як об'єкта ганьби, його доцільніше розглядати як аналітичну рамку, яка дозволяє дослідити механізми примусу, інструменталізації та перетворення індивіда на ресурс політичного контролю. Гендерний вимір у цьому контексті також є ключовим: жінки часто ставали мішенню для психологічного впливу, маніпуляції міжособистісними зв'язками, використання емоційного тиску та шантажу, що значно підвищувало вразливість їхнього становища в умовах тоталітарного режиму.

Таким чином, аналіз трьох зазначених постатей розкриває складну палітру агентурної динаміки, репресивного примусу, ідейної роздвоєності та свідомого ідеологічного спротиву в українському підпіллі, формуючи основу

для глибокого осмислення жіночої присутності в історії визвольної боротьби XX століття.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження жіночої участі в українських збройних формуваннях доби перших визвольних змагань (1917–1939 рр.) засвідчило глибоку полісемантичність феномену жіноцтва у визвольному дискурсі. Аналіз джерельної бази та наукових студій дозволив висвітлити не лише функціональні ролі жінок у збройних структурах УНР, ЗУНР, УГА, УВО–ОУН, але й відкрити пласт ідеологічного, психологічного та соціокультурного виміру їхнього залучення до боротьби.

Жінки Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, попри правове не визнання як військовослужбовиць, активно діяли в ролі медичних сестер, санітарок, зв'язкових, перекладачок, інструкторок. На прикладі Харитини Пекарчук простежується трансформація жіночого служіння від інфраструктурної підтримки до повноцінної участі у військово-організаційній роботі, що дозволяє по-новому поглянути на роль жінки в структурах державницького типу.

Жіноцтво західноукраїнського простору — від легіону Українських січових стрільців до жіночих підрозділів Карпатської Січі — стало носієм граничної мобілізаційної готовності. Їхня участь виявляє не лише військову залученість, а й символічну роль жінки як уособлення національної жертвовності, що у поєднанні з міфологемою матері-Батьківщини зміцнювала національний дух армійських формацій.

Жінки в структурі націоналістичного підпілля (зокрема УВО–ОУН) репрезентують новий етап жіночої суб'єктності — ідеологічно свідомої, дисциплінарно інтегрованої та емоційно загартованої. Особливу увагу привертає діяльність жінок як пропагандисток, референток, зброєносок, що засвідчує остаточний відхід від уявлення про жінку як другорядну фігуру в політичному процесі.

У підрозділі, присвяченому українським «ренегаткам», запропоновано багаторівневу типологізацію зради — від свідомого ідеологічного протистояння (Марія Нікіфорова) до мимовільного агентурного втягнення (Людмила Фоя,

Катерина Зарицька). Це дозволяє релятивізувати моральні оцінки феномену «жіночої зради», поставивши під сумнів дихотомічне мислення «героїня-зрадниця». У зазначених випадках проявляється гендерно зумовлений характер репресивних практик, спрямованих на емоційне та психологічне підкорення жінки як інструмента контролю над підпіллям.

Отже, жіноцтво у збройних формуваннях періоду визвольних змагань постає як повноцінна, хоч і маргіналізована частина національного наративу. Його історичне значення полягає не лише у військовій участі, а й у трансформації гендерної парадигми — від пасивного об'єкта охорони до активного суб'єкта боротьби, мислення, зради і надії. Досвід жінок у цьому контексті є не лише історично цінним, а й методологічно продуктивним для подальших міждисциплінарних студій із феміністичної історіографії, військової соціології та гендерної антропології українського визвольного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

1. Спецслужби УНР 20-30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки Документ № 11 ст.71

Джерела

2. Горак В. С. Українська гетьманська держава 1918 року у світлі споминів її сучасників. Київ: Стилос, 2010. 200 с.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Знання України, 1991. 240 с.
4. Іванченко Володимир, Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої — Торонто; Л.: Літопис УПА, 2009. — 127 с.
5. Незабутня Ольга Басараб: Вибране / Під ред. Ірени Книш. — Вінніпег: Організація українок Канади ім. Ольги Басараб, 1976. — 240 с.
6. Пекарчук Х. Моя служба Україні, як вояка. Дороговказ. Орган національної думки і чину. 1964. № 1–2 (19–20). С. 10–13.
7. Суровцова Н. Спогади / упоряд. Л. Лук'янова. — Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. — 432 с.
8. Мудра Н. *Українська жінка у визвольній боротьбі, 1940–1950 рр.: Біографічний довідник*. У 3 т. — Львів, 2004. — Т. 1; Львів, 2006. — Т. 2; Львів, 2009. — Т. 3.
9. Савчин М. *Тисяча доріг: Спогади жінки – учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни*. — Київ, 2017.
10. Коханська Г. *З Україною в серці: Спомини* // Літопис УПА. — Торонто, 2008.
11. Лабунька М. *Коли ліс був наш батько*. — Філадельфія, 2015.
12. *Долаючи тишу. Жіночі історії війни* / упоряд. Марта Гавришко. — Харків, 2018.

Статті і монографії

13. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2007. Зб. 9. С. 138–147.
14. Б. П. Харитина Пекарчук (Спогад про жінку-героя). Вільне слово. Часопис національної єдності. 1964. № 6. С. 6–7.
15. Байдак М. Втеча і повернення: українки в лавах Січових стрільців. Народознавчі зошити. 2016. № 6 (132). С. 1286–1293.
16. Бежук О. Жінки в легіоні Українських Січових Стрільців. Січові стрільці – нев'януча слава галицько-українського відродження. : матеріали наук. конф., м. Стрий, 1 трав. 2006 р. Стрий, 2006. С. 86–91.
17. Бежук О. М. Роль жіноцтва в українському національно-визвольному русі початку ХХ століття. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2006. № 571: Держава та армія. С. 194–200.
18. Бежук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО *Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. – 2007. – № 584. – С. 129–134.
19. Бежук О. Участь О. Левицької-Басараб у роботі диппредставництв ЗУНР та УНР *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – 2009. – Вип. 18. – С. 490–494.
20. Богачевська-Хом'як М. *Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884–1939*. – Київ: Либідь, 1995. – 293 с.
21. Бойко В. О. Документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України про діяльність уряду УНР в екзилі у 1945 – на початку 1950-х років *Історичний архів. Наукові студії*. – 2010. – Вип. 5. – С. 130–134.
22. Бузало В. Й. Залізного хреста орден [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України. Т. 3: Е–Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка. 2005. 672 с. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zaliznogo_khresta_orden

23. В'ятрович В. *Історія з грифом «Секретно»: Українське XX століття.* — Київ: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — 312 с.
24. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). Київ: Наукова думка, 1991. 368 с
25. Вишнівський О. Наша Світланка. Голос Комбатанта. Журнал Об'єднання бувших Вояків-Українців в Америці. 1959. Ч. 4 (10). С. 5–6.
26. Віконська Д. *Ars Longa.* Літературознавство. Мистецтвознавство. Культурологія. Есеї. Львів : Піраміда, 2015. 325 с.
27. Газізова О. «Криваві рожі». Життя і творчість Людмили Фої – легенди українського визвольного руху // *Українознавчий альманах.* – 2023. – Вип. 33. – С. 18–23.
28. Гнаткевич Б. Українські Січові Стрільці 1914–1920. Львів : Слово, 1991. 190 с.
29. Голик Р. Стиль як сталь: легальна й нелегальна література та формування ідеологічних концептів українського визвольного руху в Галичині (20–30-ті роки XX століття) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – 2014. – Вип. 24. – С. 53–68.
30. Габор В. Жіночий рух у Карпатській Україні: національні, соціально-політичні та культурно-освітні аспекти (за матеріалами жіночої преси Галичини 1938–1939 рр.) // *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства.* – 2017. – Вип. 7 (25). – С. 197–217.
31. Двойнінова О. Участь жінок в ОУН і УПА. Слов'янський вісник. Рівне, 2011. № 12. С. 50–53.
32. Дядюк М. Ольга Басараб-Левицька: трагедія 1924 року // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць.* – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 7. – С. 320–334.
33. Іванець А. До питання про кримський період життя української діячки Харитини Пекарчук та її участь у збройному захисті УНР (1894–1920 рр.). *Українознавство: історичні студії.* 2017. № 4 (65). С. 126–141.

- 34.Капелюшний В., Каліберда Ю. Жіноча Січ у визвольних змаганнях 1938–1939 рр. на Закарпатті: відоме і маловідоме *Етнічна історія народів Європи.* – 2024. – Вип. 74. – С. 196–202.
- 35.Капустинський Н. Біоісторіографія участі жінок в українському визвольному русі 1920–1950-х рр. // *Проблеми гуманітарних наук. Історія.* – 2021. – Вип. 7/49. – С. 285–309.
- 36.Кісь О. «Жіноче питання» в ідеології і пропаганді ОУН і УПА // *Народознавчі зошити.* – 2018. – № 1. – С. 91–102.
- 37.Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках // *Народознавчі зошити.* – 2013. – № 4. – С. 591–599.
38. Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночності: жіночий досвід у національному підпіллі 1940–50-х рр. // *Етнічна історія народів Європи.* – 2016. – Вип. 48. – С. 61–78.
- 39.Коваль Р. *Жінки у визвольній війні: історії, біографії, спогади. 1917–1930.* – Київ: Видавництво Марка Мельника, 2020. – 432 с.
- 40.Лазарович М.В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. 592 с.
- 41.Маркусь В. Екзильний уряд УНР в міжвоєнний період (1921–1939) // *Сучасність.* – 1986. – Ч. 12(308). – С. 70–84
- 42.Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Мюнхен: Інститут за студії УВО, 1949. – 383 с.
- 43.Музичко О. Трифон Янів – легендарний отаман одеського плацдарму української революції. Універсум. 2012. № 5-6. С 8-15.
- 44.Науменко К. Жіночі портрети української історії. Христина. Наше життя. 2000. № 11. С. 1–4..
- 45.Онишко Л. “Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати...”: Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі // *Літопис УПА.* – Торонто, 2007.

46. Пекарчук Х. Вояцьким шляхом. Наше життя. 1969. № 2–10. URL: <https://doi.org/http://docs.wixstatic>.
47. Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН(б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*. 2014. Ч. 4. С. 77–83.
48. Росоха С. Карпатська Січ (1938–1939) *Історія українського війська (1917–1995)* / упоряд. Я. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – С. 468–481.
49. Середа М. Українська жінка у визвольній війні 1917–1920 р. Літопис Червоної калини. 1937. Ч. 12. С. 16–18
50. Срібняк І. Непоказна звитяга (кілька епізодів з життя поручника Армії УНР, лікаря Христини Скачківської-Сушко, 1919 – 1925 рр.). Наше життя. 2018. № 1. С. 13–16
51. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). Київ-Філадельфія : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 191 с.
52. Степанів О. Напередодні великих подій. Львів : Червона Калина, 1930. 45 с.
53. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. Київ : Темпора, 2017. 760 с.
54. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 – 1921). Книга І. Київ: Темпора, 2006. С. 536.
55. Ткачук Р., Джердж С. Від амазонок давнини до жінок-воїнів сьогодення. Українська Жіноча Варта. URL: <https://uavarta.org/vidamazonok/>.
56. Угрин-Безгрішний М. Софія Галечко. Рогатин : Журавлі, 1941. 62 с.
57. Цвик О. 100-річчя народин і 65-річчя мученичої смерти Ольги Басараб-патронки ОУК *Жіночий світ*. – 1989. – Травень. – Ч. 5. – С. 4.
58. Швидченко Т. Жінки в боротьбі за українську державність у 1917-1921 рр. *Українознавство: історичні студії*. 2019. № 4 (73). С. 8–25.
59. Piłsudska A. Wspomnienia. Warszawa : Novum, 1989. 290 p.

Періодична преса (Газети)

60. Відзначенє українських Січовичок і Січовиків. Свобода. 1914. 10 груд.
URL: <https://archive.svoboda-news.com/wp-content/uploads/Svoboda-1914-86.pdf>
61. Вісти з Відня. Січові стрільці. Свобода. 1915. 13 берез. URL: <https://archive.svoboda-news.com/wp-content/uploads/Svoboda-1915-030.pdf>
62. Воєнне відзначенє українки. Діло. 1915. 23 груд. URL: <https://archive.svoboda-news.com/wp-content/uploads/Svoboda-1915-151.pdf>
63. Дмитерко-Ратич Г. Відлітають сірим шнурком журавлі у вирій (Жмут спогадів про Олену Степанів). Свобода. 2025. 2 серп.
64. Дмитерко-Ратич Г. У рядах стрілецької організації (Спомин із юних літ). Наше Життя. 1963. 7 листоп. URL: <https://drive.google.com/file/d/14GQBzH3Mbit3peJuJelleR5y3rnY49Ox/view?pli=1>
65. До українського жіноцтва!. Свобода. 1914. 22 верес. URL: <https://archive.svoboda-news.com/wp-content/uploads/Svoboda-1914-52.pdf>
66. Панна Олена Степанівна. Свобода. 1915. 13 квіт. URL: <https://archive.svoboda-news.com/wp-content/uploads/Svoboda-1915-042.pdf>
67. Панна Олена Степанівна. Свобода. 1915. 15 квіт. URL: <https://archive.svoboda-news.com/wp-content/uploads/Svoboda-1915-043.pdf>
68. Поворот Олени Степанівної. Діло. 1917. 7 верес. URL: http://dspace.lnlibrary.lviv.ua/jspui/bitstream/123456789/317/6/d17_09_07.pdf
69. «Легендарна Степанівна з галицького грона» - Доброгостівський ЗЗСО І – ІІІ ступенів ім. І.Боберського. Доброгостівський ЗЗСО І – ІІІ ступеня ім. І.Боберського. URL: <https://dobrogostiv.osvita-truskavets.gov.ua/2022/12/07/legendarna-stepanivna-z-galyczkogo-grona/>
70. Бузало В. Й. Залізного хреста орден [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України. Т. 3: Е–Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка. 2005. 672 с.
Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zaliznogo_khresta_orden

71. Від 1929 року до сучасних днів // *День*. – 2023. – 16 листопада. – [Режим доступу]: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/vid-1929-roku-do-suchasnykh-dniv>
72. Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА у 1940–1950-х рр. // *Україна Модерна*. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/havryshko-de-facto-marriages-upa/>
73. Драч В. Наші героїні. Вісті комбатанта. 1965. № 1. URL: [https://archive.org/details/visti_combatanta/Visti%20Комбатанта.%20-%201961.%20-%20ч.%201-2%20\(1-2\)/](https://archive.org/details/visti_combatanta/Visti%20Комбатанта.%20-%201961.%20-%20ч.%201-2%20(1-2)/).
74. Підгірна Лора. Найвища оцінка — визнання від ворога [Електронний ресурс] / Лора Підгірна // *Історична правда*. — 2021. — 29 грудня. — Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/12/29/160716/>
75. Український жіночий героїзм | Жінка-УКРАЇНКА. Ukrainian Institute of National Remembrance. Люди Свободи. Олена Степанів, 2016. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O8TfU5XkNpI> | Жінка-УКРАЇНКА | Мистецький веб-портал. URL: <http://ukrainka.org.ua/ukrainian-female-heroism>
76. Український жіночий героїзм | Жінка-УКРАЇНКА. Жінка-УКРАЇНКА | Мистецький веб-портал. URL: <http://ukrainka.org.ua/ukrainian-female-heroism>
77. Шендеровський В. Олена Степанів: жінка-науковець, дипломат і...воїн. Українська Жіноча Варта. URL: <https://uavarta.org/olena-stepaniv-zhinka-naukovets-diplomat-i-voyin/>.

Відеоматеріали

78. Espresso.TV. Жінки і традиційна культура | *Історична правда*, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DnXZ2tFTHic> (17.05.2025)
79. Історія Без Міфів. Перша світова війна і Україна // *Історія без міфів*, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QB0ja9fZOMw> (05.05.2025)

ДОДАТКИ

Додаток А

Гора Маківка. Хорунжий Зенон Носковський, підхорунжа Олена Степанів, хорунжий Іван Чмола, хорунжий Осип Яримович, кадет-аспірант Софія Галечко.

Джерело: Легіон Українських Січових Стрільців фото архів:

<https://www.legionukrainiansichriflemen.com/DB-Photo-archive/n-4NRHQ6/UML-Collection/i-B4G5rPx/A>

Додаток Б

Хорунжа Олена Степанів.

Джерело: Легіон Українських Січових Стрільців фото архів:

<https://www.legionukrainiansichriflemen.com/DB-Photo-archive/n-4NRHQ6/UML-Collection/i-7bJSrmK/A>

Додаток В

Невідома санітарка УСС

Джерело: Легіон Українських Січових Стрільців фото архів:

<https://www.legionukrainiansichriflemen.com/DB-Photo-archive/n-4NRHQ6/UML-Collection/i-7Z9jfJT/A>

Додаток Г

Олена (Ярема) Кузь - кадет-аспірант кінного відділу УСС

Джерело: Легіон Українських Січових Стрільців фото архів

<https://www.legionukrainiansichriflemen.com/DB-Photo-archive/n-4NRHQ6/UML-Collection/i-HQXM3Ms/A>